

Toimetuse

K. Alasi
T. Erelt
A. Ilus
J. Laffranque
V. Saarmets
E. Silvet (peatoimetaja)
A. Vettik (tegevtoimetaja)

Toimetuse address

Tõnismägi 5a
10119 Tallinn
Tel 620 8244, 620 8243

Väljaandja

Kirjastus Juura
Pärnu mnt 67A
10134 Tallinn
Tel 641 8519
Faks 641 8544
juura@juura.com
www.juura.com

Trükk

Stilett

ISSN 1406-7374

SISUKORD

I. Kukk. Kas paragrahv parandab? Õiguse ja
halduse keele õiguslik regulatsioon 3

KEELEPOLIITIKAT

I. Tomusk. Avalik teave ja reklaam – mis keeles? 9

U. Liivaku. Maailm vajab Languagepeace'i 15

TERMINOLOOGIAPROBLEEME

J. Laffranque. Kohtunik kohtunike vastu:
kohtuniku eriarvamuse mõistest 18

H. Siigur. Oleks vaja paremini läbi mõelda 24

KEELE- JA TÕLKEPROBLEEME

A. Langemets. Rituaalsusest keeles 27

K. Nõgols. Ühe sätte keelest ja meelest.
Võlaõigusseadus keeleteoimetaja pilgu all 30

H. Saluäär. Võitlus udutamise (2) 33

PROBLEEME JA ARVAMUSI

P. Nemvalts. Karistusseadustik ja keeleteadus (2) 36

NIMEKORRALDUSEST

P. Mõistlik. Isikunimi ja selle õiguslik
regulatsioon (1) 41

Lisa seadusnimetuste lühenditele 48

KAS PARAGRAHV PARANDAB? ÕIGUSE JA HALDUSE KEELE ÕIGUSLIK REGULATSIOON

Aastal 2002 valmis eesti keele arendamise strateegia (2004–2010) ühe eeltööna eesti kirjakeele seisundi uuring, mis hõlmas ka õiguse ja halduse keelt. Et kavandatav strateegia peab käsitlema valdkondade arendamiseks vajalikke muudatusi õigusaktides, on uuringus antud ülevaade eri valdkondade keelekasutuse õiguslikust reguleerimisest ning hinnatud regulatsiooni asjakohasust ja täiendamise vajadust.

Õiguse ja halduse valdkonna keelekasutuse õiguslikul reguleerimisel on kaks põhieesmärki:

- 1) riigikeele asendi kindlustamine, eestikeelse asjaajamise tagamine;
- 2) üldarusaadavuse tagamine.

Esimese eesmärgi saavutamiseks on sätestatud nõudeid valdkonna asjaajamiskeele ja valdkonnas töötavate inimeste keeleoskuse kohta. Teise eesmärgiga on seotud õiguse ja halduse valdkonna tekstide keelele kehtestatud nõuded. Lähem vaatlus näitab, et suur osa neist keskendub inimeste keeleoskusele.

Asjaajamiskeel

Põhiseadusega¹ sätestatud keeleõigustest on õiguse ja halduse valdkonnaga otseselt seotud Eesti kodaniku õigus ajada asju ja suhelda riigiasutusega eesti keeles, vahistatu õigus saada teavet talle arusaadavas keeles ning isiku õigus ajada asju ja suhelda omavalitsusasutusega ka vähemuskeeles, mis on selle omavalitsuse haldusterritooriumi püsielanike enamiku emakeel. Ühelt poolt peavad need sätted tagama eesti keele kasutamise kõigil riigivalitsemise tasanditel, teiselt poolt aga aitavad tagada nii eesti- kui ka muukeelsete inimeste inimõigused ja ennetada konflikte, mis võivad tekkida keele või rahvuse pinnalt.

Keeleseadus² täpsustab põhiseaduses ja teistes seadustes esitatud keelesätteid. Õiguse ja halduse valdkonnast reguleeritakse keeleseaduses õigust eestikeelsele asjaajamisele, tööalasele teabele ja suhtlemisele; eesti keele kasutamise nõudeid riigiasutuste ja kohaliku omavalitsuse asutuste asjaajamises; õigust kasutada rahvusvähemuse keelt riigiasutustes ja kohalikes omavalitsustes; avalike teenistujate ja isikutega tööalaselt suhtlevate töötajate eesti keele valdamise ja kasutamise nõudeid ning ametliku keelekasutuse kirjakeele normile vastavuse nõudeid.

¹ Eesti Vabariigi põhiseadus, RT 1992, 26, 349.

² RT I 1995, 23, 334.

Formaalselt takistavad keelenõuete täitmist ebaselged mõisted. Keeleseaduse § 1 lõike 2 järgi on eesti keele ametliku kasutuse aluseks kirjakeele norm. Ei ole aga määratletud, mis on ametlik, avalik või mitteametlik keelekasutus.

Keeleseaduse § 3 näeb riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste asjaajamisekeelena ette eesti keele. Eestikeelse asjaajamise nõuet sisaldavad ka Riigikogu kodukorra seadus³ ja kohaliku omavalitsuse korralduse seadus.⁴ Esimene neist näeb ette, et Riigikogu asjaajamiskeel on eesti keel. Teise seaduse järgi on igaljuhul õigus pöörduda kohalike omavalitsuste ja nende ametiisikute poole eesti keeles ja saada eestikeelseid vastuseid. Lisaks sellele on ette nähtud, et volikogu ja valitsuse istungid toimuvad eesti keeles.

Määratlemata on keeleseaduse §-s 9 kasutatud välissuhtluse keele mõiste. Paragrahvist ei selgu, kas tegu on riikidevahelise suhtlusega või suhtlemisega väljaspool asutust.

Võib ennustada, et piiride avanemine ning kapitali ja inimeste suurenev liikuvus tekitavad senisest suurema vajaduse eesti keele kasutusfääri õigusliku määratlemise järele. Näiteks on üha enam seadusi, mis sätestavad, et toiminguid peab tegema eesti keeles või et registrit peetakse eesti keeles (haldusmenetluse seadus,⁵ maksukorralduse seadus⁶). Keelekasutusnõuete täpsustamine näitab, et asjaomastes valdkondades on eestikeelne asjaajamine mingil põhjusel takistatud. Probleemi tuleks selgitada, sest kui riigiasutus või mõne piirkonna kohalik omavalitsus peab oma territooriumil elavate või haldusalas tegutsevate välismaalaste pöördumisi menetlema võõrkeeles või investoritega võõrkeelseid lepinguid sõlmima, võib see tulevikus ahendada eesti keele kasutusala.

Töötajate keeleoskus

Keeleseaduse § 5 kohaselt peavad avalikud teenistujad ning valitsusasutuste hallatavate riigiasutuste ja kohaliku omavalitsuse asutuste töötajad, avalik-õiguslike juriidiliste isikute ja nende asutuste töötajad ning notar, kohtutäitur ja vandetõlk ning nende büroode töötajad oskama ning kasutama eesti keelt tasemel, mis on vajalik teenistuskohustuste või tööülesannete täitmiseks. Valitsuse määrusega⁷ on kinnitatud avalikele teenistujatele ning valitsusasutuste hallatavate riigiasutuste ja kohaliku omavalitsuse asutuste töötajatele kohustuslikud eesti keele oskuse tasemed.

Kesktaase tähendab eesti keele suulist ja piiratud kirjalikku oskust. Isik tuleb toime mitmekeelsetes keelekasutusolukordades, saab aru normaalse tempoga kõnest, mõistab raskusteta igapäevaelu kajastavate tekstide sisu ja suudab kirjutada oma tegevusvaldkonda käsitlevaid tekste. Keeleinspektsiooni hinnangul ei piisa kesktasemel eesti keele oskusest näiteks

³ RT I 2003, 24, 148.

⁴ RT I 1993, 37, 558.

⁵ RT I 2001, 58, 354.

⁶ RT I 2002, 26, 150.

⁷ Vabariigi Valitsuse 1999. a 16. augusti määrus nr 249, RT I 1999, 66, 656.

õigustekstidega töötamiseks. Vähemalt kesktasemel keeleoskust nõutakse avalikelt teenistujatelt ja valitsusasutuste hallatavate riigiasutuste ning kohaliku omavalitsuse asutuste töötajatelt, kelle teenistuskohustused või tööülesanded on mitmekesised ja võivad olla seotud asjaajamisega, allüksuse juhtimise ja koostööga ning kelle kirjaliku töö laadi on võimalik piiritleda. Nimetagem nooremametnikke, kantseleitöötajaid, allasutuste, osakondade või muude struktuuriüksuste juhte ja nende asetäitjaid ning kõrgharidust nõudvatel ametikohtadel töötavaid spetsialiste.

Kõrgtase on eesti keele suuline ja kirjalik oskus, mis sõltumata keelekasutusolukorrast võimaldab isikul ennast vabalt väljendada. Kõrgtasemel eesti keelt valdav inimene saab aru kiire tempoga kõnest, mõistab raskusteta keerulisemate tekstide sisu ning suudab kirjutada stiililt ja funktsioonilt erisuguseid tekste. Kõrgtasemel keeleoskust nõutakse neilt avalikelt teenistujatelt ning valitsusasutuste hallatavate riigiasutuste ja kohaliku omavalitsuse asutuste töötajatelt, kelle teenistuskohustused või tööülesanded on seotud üksuse juhtimisega, tegevuse kavandamise ja koordineerimisega, nõustamisega, avalike ettekannete ja sõnavõttudega ning ametlike kirjalike tekstide koostamisega. Need on kõrgemad ametnikud, vanemametnikud, juristid-asjaajajad, sekretärid-asjaajajad ja kohtuistungis sekretärid ning asutuste juhid ja nende asetäitjad.

Tähelepanuväärne on see, et keeleoskuse nõuete kehtestamisel ei võeta arvesse isiku rahvust ega emakeelt, vaid seda, millises keeles on saadud haridus. Eesti keeles põhi-, kesk-, kesk-eri- või kõrghariduse omandanutele keelenõudeid ei kehtestata, st eeldatakse, et eesti-keelne haridus annab ametnikule nõuetekohase eesti keele oskuse. Eesti poliitikute, näiteks Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogude liikmete erisuguse tasemega riigikeeleoskust silmas pidades on huvitav meelde tuletada, millised nõuded mitte-eestlastest liikmete tööalasele keeleoskusele olid keeleseaduse kuni 04.11.1998. kehtinud § 5 lõike 1 teise lause alusel.⁸ Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogu liige pidi valdama eesti keelt Riigikogu või kohaliku omavalitsuse volikogu töös osalemiseks vajalikul tasemel. Eesti keele suuline ja kirjalik oskus pidi tal võimaldama osa võtta Riigikogu või volikogu istungitest ning komisjonide ja fraktsioonide tööst, st mõista õigusaktide ja teiste tekstide sisu, avaldada oma arvamust kõne, sõnavõtu ja küsimuse vormis ning läbirääkimistel osaledes põhjendada oma seisukohti. Ta pidi oskama koostada õigusaktide eelnõusid ja nende seletuskirju, esitada arupärimisi ja ettepanekuid ning teha ettekandeid päevakorraküsimustes, täita Riigikogu või volikogu komisjoni või fraktsiooni antud ülesandeid, suhelda valijate ja kolleegidega, vastata pöördumistele. Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogu liikme keelekasutus pidi stiililt ja funktsioonilt vastama suhtlussituatsioonile, kõne pidi olema arusaadav, kirjalik väljendus korrektne. Õigekirjas ja kirjavahemärkide tarvitamisel võis esineda väiksemaid ebatäpsusi, mis ei häiri tekstist arusaamist, häälduses ja sõnakasutuses võis avalduda emakeele mõju ning erialakeelendite puhul võis esineda mõistmisraskusi. Nagu näha, olid nõuded üsna kõrged, kuid põhjendatud, arvestades seda, et Riigikogu ja volikogude liikmed peavad tegelema keerukate juriidiliste probleemidega ning nende volitused ja vastutus on suur.

⁸ Vabariigi Valitsuse 1996. a 16. juuli määrus nr 188, RT I 1996, 55, 996.

Praegu selliseid üksikasjalikke nõudeid Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogu liikmete eesti keele oskusele ette nähtud ei ole. Nõuded siiski ei puudu. Lähtutakse saadikute suutlikkusest oma ülesandeid täita. Hiljuti vastuvõetud Riigikogu kodukorra seaduse § 158 kohaselt esitatakse eelnõud, arupärimised ja muud dokumendid eesti keeles ning ettekanded ja sõnavõttud peetakse ning küsimused esitatakse ja neile vastatakse eesti keeles. Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse § 41 kohustab pidama volikogu ja valitsuse istungeid eesti keeles.

Tekstide keele kvaliteet

Õigusaktide ja haldusdokumentide keele kvaliteeti käsitleb keeleseaduses, 1999. aastal Vabariigi Valitsuse määrusega kinnitatud õigustloovate aktide eelnõude normitehnika eeskirjas⁹ ja asjaajamiskorra ühtsetes alustes vaid mõni üsna üldiselt sõnastatud säte, mis on pigem deklaratiivne kui sisuline ning sisaldab ka vastuolusid. Normitehnika eeskirjas käsitlevad õigusaktide keelt kõige otsesemalt kaks paragrahvi. Esimese peatüki 1. jao § 2 sätestab, et eelnõu tekst peab vastama eesti kirjakeele normile ja olema üheselt arusaadav ning et kasutatakse kehtiva õiguse ja reguleeritava valdkonna termineid. Eeskirja kohaselt võib uusi termineid kasutada valdkonna esmasel reguleerimisel ja valdkonna uuesti reguleerimisel, kui uus termin on esitatud nõuetega rohkem kooskõlas. Võõrsõnu on lubatud kasutada juhul, kui eesti kirjakeeles puudub võõrsõnale vaste või kui võõrsõna on eesti kirjakeeles levinud. See on üks nõue, mida õigus- ja haldustekstide koostajad üsna sageli eiravad. Tekstides kasutatakse rahvusvahelise suhtluse ja tõlketekstide mõjul sagedamini võõrterminit, kuigi oma on olemas (nt *adopteerima pro lapsendama*, *identifitseerima pro kindlaks tegema*, *legaalne pro seaduslik* jne). Paragrahvis 3, mis teeb ettekirjutusi mõistete määramiseks, on keelekasutusega seotud nõue, et mõiste tuleb samas seaduseelnõus määratleda, kui seda põhjendatult kasutatakse tavalisest või teistes õigusaktides sätestatust erinevas tähenduses, kui mõistet on võimalik mitmeti tõlgendada või kui tal on mitu tähendust. Eeskiri sõnastab ka mõiste määramise viisi: mõiste määratletakse selle tunnuste kaudu või mõistega hõlmatud subjektide, objektide või nähtuste loetelu kaudu.

Kirjakeele normi kehtestamise kord¹⁰ sätestab kirjakeele normi alusena õigekeelsussõnaraamatu, normatiivsed grammatikad ning vabariikliku õigekeelsuskomisjoni või Emakeele Seltsi keeleteoimkonna normingud ja otsused. Oskussõnavara puhul täiendavad ja täpsustavad kirjakeele normi terministandardid ja oskussõnastikud, mis on koostatud Eesti Keele Instituudis või terminoloogiakomisjonides kooskõlastatult Eesti Keele Instituudiga. Määruse kohaselt kuulub kirjakeele normi valdamine keeleseadusega ettenähtud juhtudel töötaja kutseoskuse hulka. Määrus mainib ka kirjakeele normi kohta nõu andvaid asutusi – need on Eesti Keele Instituut ja Keeleinspeksioon. Ülesanne kontrollida kirjakeele normi järgimist eesti keele ametlikus kasutuses on antud Keeleinspeksioonile. Et õigusaktide ja muude

⁹ RT I 1999, 73, 695.

¹⁰ Vabariigi Valitsuse 1995. a 3. oktoobri määrus nr 323, RT I 1995, 79, 1349.

ametlike dokumentide keel kuulub ametlikku keelekasutusse, oleks võimalik esitada dokumentide keelekasutuse kohta Keeleinspeksioonile kaebusi. Keeleinspeksiooni andmeil ei ole seda kordagi ette tulnud.

Nõue, et seaduseelnõu tekst peab vastama eesti kirjakeele normile ning olema üheselt arusaadav, väljendab õigusloojate head tahet ning loob teoreetilise võimaluse, et keeleliselt küündimatu eelnõu menetlemine peatatakse. Praktikas on selle rakendamine aga küsitav.

Eelnõude keele kvaliteedi tagamise seisukohast on olulisim normitehnika eeskirja §-s 29 sätestatud nõue, et eelnõu seletuskirjas tuleb esitada eelnõu keeleteimetaja nimi ja ametikoht. See tähendab, et eelnõu toimetamine on kohustuslik ning kõik, kellele eelnõu on kooskõlastamiseks saadetud, võivad selle nõude täitmist kontrollida ja vajaduse korral keeleteimetajaga ühendust võtta. Samas ei taga keeleteimetaja kaasamine eelnõu keele kvaliteeti, kuni on kindlaks määratud keeleteimetaja kutseoskused ning tema volitused ja kaasamise aeg. Keeleteimetaja kasutamise nõue ei kehti haldusdokumentide puhul, ehkki ka need võivad olla üsna keerukad. Nende dokumentide arusaadavusest sõltuvad nii asjaajamise tõhusus ja dokumendi kasutamise hõlpsus kui ka kodaniku võimalused oma õigusi kaitsta.

Haldusdokumentide vormi- ja keelenõuded määratakse kindlaks asjaajamiskorra abil. Valitsus- ja muud riigiasutused ning kohalikud omavalitsusasutused toetuvad oma asjaajamise korraldamisel 2001. aastal jõustunud asjaajamiskorra ühtsetele alustele¹¹ ning on nende põhjal välja töötanud oma asjaajamiskorra. Seni oli asutuste asjaajamises võimalik kasutada vaid paberdokumente. Uus asjaajamiskord võimaldab võtta kasutusele siduva jõuga digitaaldokumendid ning sätestab digitaalallkirja kasutamise ja digitaaldokumentide kasutamise eeskirjad. Ametliku elektroonilise suhtluse laienemine võib dokumentide keelekasutust halvendada. Paberil tundub olevat distsiplineeriv jõud, mida on küll raske seletada ja tõendada.

Asjaajamiskorra ühtsetes alustes on sätestatud, et dokumendid koostatakse ja vormistatakse kooskõlas õigusaktides ja standardites ettenähtud nõuetega, et dokumendi tekst peab olema täpne, keelelt ja stiililt korrektne, üheselt arusaadav ja võimalikult lühike ning et eestikeelne dokument peab vastama eesti kirjakeele normile.

Uus kord on võrreldes vanade, 1996. a jõustunud asjaajamiskorra alustega üldisem ning võimaldab asutuse asjaajamises kasutada senisest enam iseseisvaid lahendusi. Seetõttu tuleb asutustel asjaajamistoiminguid märksa rohkem reguleerida asutuse asjaajamiskorras. Vana kord sisaldas näiteid ja eri dokumendiliikide näidiseid, uues neid enam ei ole. Sõltub asutusest, kui põhjalikult oma asjaajamiskorda uuendatakse ning kas lisatakse dokumendinäidiseid või nõudeid, mis aitavad keelekasutust ühtlustada, või piirdatakse üksnes digitaaldokumendi ja digitaalallkirja kohta käivate täiendustega.

¹¹ Vabariigi Valitsuse 2001. a 26. veebruari määrus nr 80, RT I 2001, 99, 625.

Kokkuvõtteks

Nagu ülevaatest näha, on õiguse ja halduse valdkonnas tegutsevate inimeste keeleoskuse ja valdkonna tekstide keelekasutuse kohta kehtestatud rohkesti nõudeid. Nõuded jäävad aga formaalseteks, kuni neid ei järgita eelkõige seetõttu, et napib nõuete täitmiseks vajaliku keeleoskusega inimesi. Õiguse ja halduse keele kvaliteedi parandamiseks ei piisa üksnes õiguslikest vahenditest. Lahendus on eelkõige ametnike, keeleteimetajate ja tõlkijate keeleõppes ning keeleteo süsteemi arendamises.

INGA KUKK,
TÜ doktorant,
kirjakeele seisundi uuringu õiguse ja
halduse keele osa koordineerija

AVALIK TEAVE JA REKLAAM – MIS KEELES?

Seoses kohaliku omavalitsuse volikogude ja Riigikogu valimistega on esile kerkinud avaliku teabe ja reklaami, sealhulgas valimisreklaami keele küsimus. Eesti põhiseaduse¹ kohaselt on Eesti riigikeel eesti keel. Keeleseaduse² § 23 sätestab, et avalikud sildid, viidad, kuulutused, teadaanded ning reklaam on eestikeelsed, välja arvatud seadusega määratud erandid, mis lubavad vähemuskeelse enamusega piirkondades lisada kuulutustele või teadaannetele tõlkeid selle vähemusrahvuse keelde. Mujal Eestis ei jäta seadus vähemuskeelse avaliku teabe, vähemuskeelsete siltide, viitade ja kuulutuste ning reklaami avalikuks väljapanekuks mingit võimalust. Ometi võisime kohaliku omavalitsuse valimiste eel reklaamidelt lugeda nii eestikeelset kui ka venekeelseid valimislubadusi, paljudel asutustel on väljas võõrkeelsed nimesildid, ka reklaami ja muu teabe edastamisel kaldutakse eelistama võõrkeelt. Keeleinspektsiooni ettekirjutus võõrkeelne teave maha võtta või lisada võõrkeelsele tekstile tõlge eesti keelde ei ole soovitud tulemust alati andnud, sest ettekirjutusest möödahiilimiseks otsitakse (ja tihti ka leitakse) tuge või õigustust teistest seadustest. Neil juhtudel, kui võõrkeelne tekst on kinnitatud kaubamärgina, pole aga Keeleinspektsioonil õigust selle tõlkimist nõudagi.

Avaliku teabe ja reklaami keelekasutust on vaja selgemini õiguslikult reguleerida. Seetõttu oleks kohane kehtivaid õigusakte analüüsida ning teha neis täpsustusi.

Eesti õiguse hierarhia tipus on põhiseadus, keelekasutust reguleerib keeleseadus. Kuid mööda ei saa minna rahvusvahelistest õigusaktidest. Eesti on ÜRO liige alates 1991. aastast, Euroopa Nõukogu liikmeks sai Eesti 1993. aastal. Seega peab Eesti oma õigust kujundades arvestama rahvusvahelise õiguse põhimõtteid. See on sõnaselgelt kirjas ka meie põhiseaduses³. Selle artikli seisukohalt on eriti oluline aga põhiseaduse § 123, mille järgi riigisisese ja rahvusvahelise õiguse vastuolu korral kohaldatakse välislepingut.

¹ Eesti Vabariigi põhiseadus, RT 1992, 26, 349; põhiseaduse § 6: *Eesti riigikeel on eesti keel.*

² Keeleseadus, algselt avaldatud RT I 1995, 23, 334, hiljem muudetud 13 korral.

Seaduse § 23. *Teabekeel: (1) Avalikud sildid, viidad, kuulutused, teadaanded ja reklaam on eestikeelsed, välja arvatud käesoleva seaduse §-des 13, 15 ja 18 sätestatud juhtudel ning rahvusvaheliste ürituste korraldamisel. (2) Käesoleva paragrahvi sätteid ei kehti välisriikide esinduste kohta.*

Keeleseaduse § 13 käsitleb pitsatite, templite, kirjaplokkide, kuulutuste, kutsete ja teadaannete keelt nendes kohalikes omavalitsustes, kus eesti keele kõrval on sisemise asjaajamise keelena kasutusel vähemusrahvuse keel (selliseid omavalitsusi Eestis praegu ei ole).

Keeleseaduse § 15 käsitleb vähemusrahvuse kultuuriomavalitsuse pitsatite, kirjaplokkide, kuulutuste, teadaannete ja templite keelt (Eestis ei ole loodud ühtegi vähemusrahvuse kultuuriomavalitsust).

Keeleseaduse § 18 käsitleb võõrkeele kasutamist informatsiooni edastamiseks teenuste ja kaupade tarbijatele ning tööalaselt suhtluses. Sellekohane valitsuse määrus lubab kaubandus- ja teenindusettevõtetes ning turismiinfopunktides lisada võõrkeelsele teabele eestikeelse. Kuid keeleseaduse § 18 ja selle alusel antud määruse teksti kõrvalt selgub, et määrusega kitsendatakse seaduse reguleerimisala. Kui seadus volitab valitsust reguleerima võõrkeelte kasutamist sellele piiranguid kohaldamata, siis valitsus on kinnitanud võõrkeelte kasutamise korra, mis käsitleb **Eestit külastavatele isikutele** teenuste ja kaupade tarbimisel info edastamist ning **Eestit külastavate isikutega** tööalast suhtlemist. Sellise piirangu seadmine on ebakorrektn.

³ Põhiseaduse § 3: *Riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.*

Avaliku teabe keel

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtete ja normide näiteid on sõnavabaduse tagamise kohustus ning õigus saada ning anda teavet ka rahvusvähemuse keeles. Selline nõue tuleneb näiteks inimõiguste ülddeklaratsioonist⁴ ning vähemusrahvuste kaitse raamkonventsioonist⁵.

Nagu eespool mainitud, lubab keeleseaduse § 23 kõike seda vaid piiratud juhtudel ning see on kaasa toonud hulganisti probleeme. Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel on mitu erakonda soovinud välja panna ka venekeelset valimisreklaami. Kehtiva seaduse järgi tohivad aga venekeelsed poliitikud ka venekeelse enamusega Ida-Virumaa linnades üles riputada ainult eestikeelse valimisreklaami. Sellise tegevuse mõistlikkuses võib aga julgesti kahelda. Eestikeelse teabe nõue ei peaks välistama vähemuskeelse tõlke lisamise võimalust.

Probleeme on ka sotsiaalsete programmide reklaamiga. Euroopa Komisjon on mitme aasta jooksul PHARE programmi raames toetanud venekeelse elanikkonna eesti keele õpet ning korraldanud ka õppimisvõimaluste tutvustamise kampaaniaid. Keeleseaduse järgi võib aga seegi reklaam olla vaid eestikeelne. Iseküsimus on, kui tõhus on propageerida eesti keele õppimist ainult eesti keele vahendusel nende hulgas, kes eesti keelest aru ei saa. Sellisel juhul tuleks kindlasti anda infot ka vähemuskeeles.

Ida-Virumaal toimunud aidiennetuskampaanias sooviti anda noortele infot haiguse ja selle vältimise võimaluste kohta. Ainult eestikeelne kampaania aga ei oleks saavutanud oma eesmärgi, sest Ida-Virumaa linnades on ennetuskampaania sihtrühmaks eelkõige vene keelt kõnelevad noored.

Avaliku teabe oluline valdkond on elanike teavitamine häda- ja kriisiolukordadest (looduskatastroofid, suurõnnetused ja muud hädaolukorrad), kus ainult eestikeelse infoga piirdumine tähendaks suure osa elanike teadmatusse jätmist nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal.

Avaliku teabe ja reklaami kooskõlastamisel on Keeleinspeksioon püüdnud olla paindlik ja lubanud lisada eestikeelsele tekstile tõlkeid, kuigi selline praktika on vastuolus nii keeleseaduse, keeleseaduse täitmise kontrollimise korra kui ka Keeleinspeksiooni põhimäärusega.

⁴ Inimõiguste ülddeklaratsioon on vastu võetud 10. detsembril 1948. Deklaratsiooni artikli 19 järgi on igal inimesel õigus arvamuse- ja sõnavabadusele ning see õigus kätkeb vabadust avaldada arvamust ja riigipiiridest sõltumata mis tahes väljendusvahendite kaudu otsida, saada ning levitada teavet ja mõtteid. Artikli puhul on oluline see, et inimesel on sõltumata sellest, kas ta võõrkeeli oskab või ei, õigus levitada teavet ja mõtteid selles keeles, milles ta peab vajalikuks.

⁵ Vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni võttis Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee vastu 10. novembril 1994 ning avati allakirjutamiseks 01.02.1995. Eesti ratifitseeris selle 06.01.1997 ning see jõustus Eestis 1. veebruaril 1998. Konventsiooni artikkel 10 annab rahvusvähemustele õiguse kasutada oma keelt vabalt nii avalikult kui ka eraviisiliselt nii suuliselt kui ka kirjalikult. Samuti nähakse konventsioonis ette, et teatud regioonides tuleb teatud tingimustel (vähemuste traditsiooniline asuala, suur osakaal elanikkonnast) tagada vähemustele võimalus suhelda võimudega vähemuskeeles.

Tõlke lubamisega rakendab Keeleinspeksioon küll rahvusvahelise õiguse eespool kirjeldatud põhimõtteid, kuid ilmselgelt väljub seaduse nii lai tõlgendamine haldusmenetluse seadusega⁶ valitsusasutusele antud kaalutusõiguse raamidest.

Tõlget keelava seadusesätte muutmiseks annab alust ka rahvusvaheline kohtupraktika. ÜRO Inimõiguste Komitee on arutanud prantsuskeelse Québeci inglise keelt emakeelena kõnelevate kodanike kaebust selle kohta, et neil lubati oma tegevust avalikult reklaamida vaid inglise keeles.⁷ Kuigi prantsuse keele harta⁸ annab prantsuse keelele ametliku keele staatuse ning selle artikli 58 kohaselt peavad avalikkusele mõeldud sildid ja plakatid olema prantsuse keeles, tegi Inimõiguste Komitee otsuse, et inglise keele kasutamise keelamine avalikus teabes on vastuolus rahvusvahelise kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti⁹ artiklis 19 sätestatud sõnavabaduse põhimõttega. Komitee arvates ei olnud kehtestatud piirang (keeld kasutada muid keeli peale prantsuse keele) proportsionaalne saavutatava eesmärgiga (kaitsta prantsuskeelse vähemuse huve). Prantsuse keele kaitse tagamiseks piisanuks nõudest lisada ingliskeelsele tekstile prantsuskeelne tõlge. Põhimõtteliselt samale tulemusele jõudis komitee, arutades kaebust, mille on esitanud Singer Kanada vastu.¹⁰

Avaliku teabe keelsuse nõuet seostab sõnavabadusega ka kohtuasi, mis käsitleb kaebust Pomona linna vastu.¹¹ Aastatel 1980–1987 oli Los Angelese lähisteles asunud hulgaliselt elama Aasia päritolu immigrante ja üsna pea ilmusid nende asutatud firmadele hiina-, korea- või vietnamikeelsed nimesildid, teated ja reklaam. Kohalikud linnavõimud keelasid selle ära, nõudes, et vähemalt pool teabe jaoks määratud pinnast oleks ingliskeelne. Ainult võõrkeelsetes siltides nägid linnavõimud ohtu elanike turvalisusele, sest näiteks tuletõrjesse helistav inimene ei pruugi hiinakeelsest firmasildist aru saada. Ringkonnakohus leidis, et nõue on vastuolus sõnavabaduse põhimõttega, sest oma keele kasutamine avalikus teabes on

⁶ Haldusmenetluse seadus (RT I 2001, 58, 354), hiljem muudetud kahel korral. Seaduse § 4: *Kaalutusõigus: (1) Kaalutusõigus (diskretsioon) on haldusorganile seadusega antud volitus kaaluda otsustuste tegemist või valida erinevate otsustuste vahel.*

(2) Kaalutusõigust tuleb teostada kooskõlas volituse piiride, kaalutusõiguse eesmärgi ning õiguse üldpõhimõtetega, arvestades olulisi asjaolusid ning kaaludes põhjendatud huve.

Nii on Keeleinspeksioonile küll antud volitus kaaluda otsuste tegemist ning valida eri otsuste vahel, kuid seda tuleb teostada volituste piirides. Keeleinspeksiooni volituste hulka ei kuulu lubada seda, mida ei luba seadus.

⁷ Ballantyne and Others v. Canada, Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada, Communications Nos. 359/1989 and 385/1989, U.N. Doc. CCPR/C/47/D/359/1989 and 385/1989/Rev.1 (1993).

⁸ Charter of the French language (Bill No. 101, S.Q. 1977, C5).

⁹ Rahvusvaheline kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakt, vastu võetud ÜRO Peaassamblees 16. detsembril 1966, jõustus 23. märtsil 1976. Eestis jõustus 21. jaanuaril 1992. Pakti artikkel 19 annab igatüüpi õiguse anda ja saada informatsiooni mis tahes viisil ja vormis, kahjustamata teiste isikute õigusi ja mainet. Piirata võib seda õigust vaid riikliku julgeoleku, avaliku korra, tervisekaitse ja moraali huvides.

¹⁰ Singer v. Canada, 26 July 1994, Communication No. 455/1991, UN Human Rights Committee. International Law Reports, Vol 118. Edited by E. Lauterpacht, C. J. Greenwood, Cambridge University Press 2001. Kaebuse esitaja, ettevõtja Allan Singer pidas diskrimineerivaks nõuet eksponeerida reklaami ainult prantsuse keeles, kuna tema kliendid on peamiselt inglise keele kõnelejad. Ta sai õiguse eksponeerida prantsuskeelse tõlkega ingliskeelset reklaami.

¹¹ Asian American Business Group v. City of Pomona, 716 F. Supp. 1328 (C.D. Cal. 1989).

rahvusliku identiteedi oluline osa. Samuti ei olnud õigustatud vähemuskeelse teksti suuruse piiramine selliselt, et ingliskeelne tõlge oleks katnud pool reklaamipinda. Kohtu arvates piisanuks probleemi lahendamiseks linnavõimude väiksemast sekkumisest. Otsust tehes arvestas kohus ka seda, et tänavatel olid ingliskeelsed nimed ja majadel numbrid ning linn ei olnud varem kunagi ettevõtetelt nõudnud firmasiltide väljapanekut. Tõlke nõudmine tekitas olukorra, kus ingliskeelse nimesildi väljapanekut nõuti ainult nendelt, kellel see oli võõrkeeles juba välja pandud. Kokkuvõttes leidis kohus linna käitumises kaks võrdse kohtlemise põhimõtte rikkumist: esiteks sõnavabaduse põhimõtte vastu, teiseks eristati firmaomanikke rahvustunnuse alusel.

Võttes aluseks rahvusvahelisi inimõigusi käsitlevate dokumentide ja kohtupraktika põhimõtted ning arvestades Eesti rahvastiku koosseisu ja riigi keelepoliitika eesmärki tagada nii eesti keele kui ka vähemuskeelte kasutajate keeleõigused, tuleks Riigikogul kaaluda keeleseaduse § 23 täiendamist, lubades lisada avalikes huvides edastatavale teabele vähemuskeelseid tõlkeid. See ei kahjustaks eesti keele seisundit, oleks aga väga oluline nii demokraatia toimimise kui ka keeleseaduse §-s 2¹ loetletud avalike huvide – ühiskonna turvalisuse, avaliku korra, avaliku halduse, tervise- ja tarbijakaitse ning tööohutuse – seisukohalt.

Kaubamärk – kas ka avalik teave?

Igasugune avalikkusele mõeldud tekst ei ole veel avalik teave, mis väljendab avalikku huvi keeleseaduse § 2¹ mõttes. Enamik võõrkeelseid tekste on seotud ettevõtjate ärihuvidega: võõrapäraseid nimesid kannavad ka paljud Eestis registreeritud ning eestlastest omanike ettevõtted. Nende nimede kasutamist reguleerib äriseadustik,¹² mille vastuvõtmine kaotas keeleseadusest ärinimede eestikeelsust nõudvad sätted (§ 21 lg 1),¹³ sest arvati, et ärinimede eestikeelsuse nõue peletab välisinvestorid Eestist eemale. Asemele tuli äriseadustiku §-ga 12 kehtestatud nõue, et ärinimi peab olema kirjutatud eesti-ladina tähestikus, mis annabki ettevõtjatele võimaluse võõrkeelsete ja tihti lihtsalt inetute võõrapäraste tähekoombinatsioonide registreerimiseks. See, et eesti ettevõtja eelistab oma ettevõtmisi nimetada võõrapärase nimega, annab märku identiteedikriisist, mis ei tee meid Euroopale sugugi atraktiivsemaks, pigem vastupidi. Huvitav oleks ka teada, kui palju on sellised nimed viimase kuue aasta jooksul aidanud Eesti ettevõtluskeskkonda parandada.

Omaette küsimus on kaubamärkide sõnalise komponendi keelsus. Tihti võib leida suurtelt reklaamidelt tõlketa võõrkeelseid tekste nagu “Probably the best beer in the world”, “Come to Marlboro Country”, “Welcome to A. Le Coq country”, “Welcome to Estonia”. Nende ja paljude teiste võõrkeelsete tekstide näol on tegemist kaubamärgiga. Kaubamärgiseaduse¹⁴ järgi on kaubamärk tähis, mida kasutatakse majandus- ja äritegevuses oma kaupade või teenuste eristamiseks teiste isikute samaliigilistest kaupadest ja teenustest. Kaubamärgina

¹² Äriseadustik (RT I 1995, 26–28, 355), hiljem muudetud ja täiendatud 30 korral; ärinime küsimusi käsitlevad paragrahvid 7–15.

¹³ Äriseadustiku ja selle rakendamise seotud seaduste muutmise seadus (RT I 1996, 40, 773).

¹⁴ Kaubamärgiseadus (RT 1992, 35, 459), hiljem muudetud 9 korral.

võib registreerida graafiliselt kujutatava tähelise, sõnalise, numbrilise, kujutisliku või ruumilise tähise või tähisekombinatsiooni, mis eristab ühe füüsilise või juriidilise isiku kaupu või teenuseid teiste omadest. Kaubamärke ei tõlgita ning need on kaitstud sellisena, nagu nad on kantud riiklikku kauba- ja teenindusmärkide registrisse.

Viimasel ajal on ettevõtted oma toote või teenuse võõrkeelsele reklaamile taotlenud kaubamärgikaitset selleks, et hiilida mööda keeleseaduse §-s 23 sätestatud reklaami eestikeelsuse nõudest. Sellega hägustub kaubamärgi mõiste ja antakse teada, et eesti keeles pole mõtet toodet reklaamida. Sellist praktikat tuleks vältida.

Tähelepanuväärne on seegi, et Eesti märgi tekstil “Welcome to Estonia” puudub eestikeelne vaste, kuigi märk oleks tulnud algselt luua eesti keeles. Samal ajal pole selline rahvusvaheliselt tuntud firma nagu Karl Fazer Ab pidanud paljaks oma kaubamärgi “Fazeri piimašokolaad – naudingul on värv” registreerimist eesti keeles.

Valimisreklaami eripära

Kui valimisreklaami käsitatakse ärireklaamina või avaliku teabena, nagu seda on reklaamiseaduse¹⁵ või keeleseaduse alusel seni tehtud, siis tekitab see mitmeid õiguslikke küsimusi. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium tegi 1998. aastal otsuse,¹⁶ mille alusel ei saa keeleseaduse kui lihtseadusega reguleerida valimiseaduste kui põhiseaduslike seaduste reguleerimisvaldkonda kuuluvaid küsimusi. Selle otsusega viidi Riigikogu ja kohalike volikogude liikmekandidaatide eesti keele oskuse nõue keeleseadusest valimiseadustesse. Ka valimisreklaam on oma olemuselt teave, mida poliitikud oma ideede tutvustamiseks avalikult levitavad, seega võiks seda vaadelda reklaamiseaduse kontekstis. Kuid reklaamiseadus ei reguleeri reklaami keelekasutust.

Valimisreklaami mõiste on kahjuks jäänud määratlemata ka valimiseadustes. Kasutusel on küll kaks selle valdkonnaga seotud mõistet: reklaam ja agitatsioon. Reklaami mõistet kasutatakse Riigikogu valimiseaduses¹⁷ ja kohaliku omavalitsuse volikogu valimiseaduses¹⁸ ainult seoses nõudega esitada reklaamikulud valimiskampaania kulude aruandes. Agitatsiooni puhul sätestatakse vaid agitatsiooni ajalised piirangud. Nimetatud mõisteid ei avata ka rahvahääletuse seaduses.¹⁹

Valimised on demokraatia alus, valimistel osalemisega teostab rahvas kõrgeimat riigivõimu. Venekeelsele valijale, kes tahab realiseerida oma põhiseaduslikku õigust osaleda valimistel,

¹⁵ Reklaamiseadus (RT I 1997, 52, 835), hiljem muudetud 7 korral.

¹⁶ Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi 1998. a 5. veebruari otsus 3-4-1-1-98 (RT I 1998, 14, 230).

¹⁷ Riigikogu valimiseadus (RT I 2002, 57, 355). Seaduse § 5 käsitleb valimisagitatsiooni aega ja § 67 valimisreklaami kulude kandmist kulude aruandesse.

¹⁸ Kohaliku omavalitsuse volikogu valimiseadus (RT I 2002, 36, 220), hiljem muudetud 3 korral. Seaduse § 6 käsitleb valimisagitatsiooni piiranguid, § 61 valimisreklaami kulude kandmist kulude aruandesse.

¹⁹ Rahvahääletuse seadus (RT I 2002, 30, 176). Seaduse § 10 sätestab agitatsiooni ajalise piirangu.

paneb valimisreklaami käsitlemine keeleshaduse § 23 järgi eesti keele oskuse kohustuse. Et kohalikel valimistel võivad hääletada ka mittekodanikest alalised elanikud, sealhulgas töötud, pensionärid ja paljud teised, kellelt seaduse alusel keeleshadust ei nõuta, siis ei ole nõue eksponeerida valimisreklaami ainult eesti keeles nende suhtes õiglane.

Valimisreklaam on väga spetsiifiline valdkond. Selle kaudu levitatakse sihtrühmadele oma poliitilisi veendumusi. On selge, et ainult vähemus- või võõrkeelse valimisreklaami ülesriputamise oleks vastuolus põhiseaduse preambuliga ja §-ga 6. Ainult eestikeelne valimisreklaam jätaks aga suure osa valijaskonnast ilma olulise informatsioonita, mida on vaja valimisõiguste teostamiseks. See oleks vastuolus demokraatia põhimõtetega ja Eesti riigi integratsioonipoliitikaga, mille aluseks on põhiseaduse §-d 51 ja 52, kus käsitletakse vähemuskeelse enamusega paikkondades elavate vähemusrahvuste keeleshadusi.²⁰

Omaette küsimus on see, kui erakond kasutab valimisreklaamis nii riigi- kui ka vähemuskeelt, pöördudes riigikeeles eestlaste poole sellele sihtrühmale meelepäraste valimislubadustega, venekeelsele sihtrühmale mõeldud venekeelne reklaam aga erineb eestikeelsest. Selline käitumine viitab poliitikute soovile valijatega manipuleerida ning soodustab barjääride tekkimist eri keelt kõnelevate valijarühmade vahele.²¹ Sellest hoidumiseks ning ka muude eespool nimetatud vastuolude vältimiseks tuleks valimisreklaami keeleshadutusele kohaldatavaid nõudeid sätestada võimalikult täpselt. Nende nõuete alus peaks olema üldine eestikeelsuse nõue ning võimalus lisada eestikeelsele tekstile tõlge vähemuskeelde.

Et tegemist on valimiste valdkonda kuuluva probleemiga, tuleks nii valimisreklaami mõistet kui ka valimisreklaamis kasutatava keelega seotud nõudeid käsitleda valimisseadustes.

ILMAR TOMUSK,

Keeleinspektsiooni peadirektor

²⁰ Põhiseaduse § 51: *Igäihel on õigus pöörduda riigiasutuste, kohalike omavalitsuste ja nende ametiisikutute poole eesti keeles ja saada eestikeelseid vastuseid. Paikkondades, kus vähemalt pooled püsielanikest on vähemusrahvusest, on igäihel õigus saada riigiasutustelt ja kohalike omavalitsustelt ning nende ametiisikutelt vastuseid ka selle vähemusrahvuse keeles.*

§ 52: *Riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste asjaajamiskeel on eesti keel. Paikkondades, kus elanike enamiku keel ei ole eesti keel, võivad kohalikud omavalitsused seaduses sätestatud ulatuses ja korras kasutada sisemise asjaajamiskeelena selle paikkonna püsielanike enamiku keelt. Võõrkeelte, sealhulgas vähemusrahvuste keelte kasutamise riigiasutuses ning kohtu- ja kohtueelses menetluses sätestab seadus.*

Need põhiseaduse sätted ei ole vastuolus põhiseaduse mõttega ega ka §-ga 6: eesti keele kui riigikeele staatus on *de jure* tagatud. Omaette küsimus on muidugi riigikeele staatus *de facto* neis omavalitsustes, kus enamuse moodustavad mitte-eestlased.

²¹ Vt nt **J. Pool**. The Multilingual Election Problem. – *Journal of Theoretical Politics*, 4 (1992), 31–52. Washingtoni ülikooli politoloogiprofessor Jonathan Pool käsitleb oma artiklis mitmekeelse valimispropagandaga seotud probleematikat. Ükskeelne valimiskampaania võib tema sõnade kohaselt jätta rahvusvähemuste esindajad valimisest kõrvale ja seetõttu tuleks mitmekeelses ühiskonnas eelistada ka vähemuskeelte kasutamist valimiskampaanias. Keelerühmadele nende keeles korraldatav valimiskampaania võib aga viia isoleeritud hääletajarühmade kujunemiseni. Seda hakkavad negatiivselt ära kasutama asjaomastes keeltes toimivad meediakanalid. Poliitikutel on võimalus anda oma sihtrühmale just neid lubadusi, mida see ootab, ja sel juhul ei ole ühel sihtrühmal teada, mida teisele on lubatud.

MAAILM VAJAB LANGUAGEPEACE'I

Maailma keelte arvu ja kadumise kiiruse kohta on avaldatud mitmesuguseid andmeid. Eesti teadlased pole keeltestatistikat teinud, esitatakse mujalt saadud andmeid, mis üksteisest kaunikesti erinevad.

Lennart Meri väidab, et “maailmas on umbes 5000 väikerahvast ja kultuuri. Nende arv kahaneb ühe võrra nädalas.”¹ Kristiina Ross: “Tänapäeval sureb keeleteadlaste hinnangul umbes üks keel päevas.”² Kaido Linde on mitmele allikale tuginedes saanud tulemuse: 1995. aastal olevat olnud 9500 keelt, aastaks 2100 jäävat alles 2025.³ Tõnu Kalvet ütleb, et teada on 6800 keelt, “iga kahe nädalaga sureb välja üks keel”.⁴ Mart Rannut arvab, et “maailmas on tänapäeval ligikaudu 7000 keelt. Hinnanguliselt arvatakse, et saja aasta pärast on nendest keeltest kasutusel kõige rohkem 400.”⁵

UNESCO uuringu järgi olevat “pooled umbes 6000-st maailmas räägitavast keelest väljasuremisohus” ja “viimase 300 aastaga on keelte kadumine dramaatiliselt kiirenenud ning tänaseks on 3000 veel räägitavat keelt tõsisel ohul või suremas.”⁶

Sirje Kiin kardab, et eesti keel hääbub “lähema saja aasta jooksul olematusse koos tuhandete (umbes poolte) maailma keeltega”.⁷ Hirm keele kadumise pärast pole uus. Suur pessimist Friedrich Reinhold Kreutzwald arvas 1869. aastal: “Meie ülem varandus, – armas emakeel – kipub meie käest ära kaduma, ja mis sealjuures kõige suuremat südamevalu teeb, on äraandjad meie enda soost, kes meid naha ja karvadega tükkis vaenlasele püüavad ära müüa. Kui kaugele niisugune pime jampsimine meid viimaks võib viia, on inimlikul mõistusel teadmata, aga niipalju [on] selge tõsi, et meie kuristiku suu kalda peal seisame, kust pisem tuulehoog meid alla võib langetada, kui jalakannal terava peaga raudnaela all ei ole, miska endid libisemise vastu võiksime toetada.”⁸ Ohus on ka looduskeskkond. Kõige pessimistlikuma hinnangu järgi on “inimkonnal oma püsijäämise tagamiseks jäänud aega ühe, äärmisel juhul kahe põlvkonna jagu. Loodusvarade ülekasutamine, saastamine ja looduskoosluste hävitamine ähvardavad elu kogu planeedil”.⁹ Ja “suur oht on ka võõrliikide laialdane levik piirkondadesse, kus nad võivad kohalikele liikidele kahju põhjustada”.¹⁰

¹ L. Meri. Presidendikõned. Tartu 1996, lk 563.

² K. Ross. Iga päev sureb üks keel. – Eesti Päevaleht 25.09.1999, nr 221.

³ K. Linde. Pilk maailma lähitulevikku. – Arter 8.01.2000, nr 6.

⁴ T. Kalvet. XXI sajand – kas keelte väljasuremise aastasada? – Sirp 13.07.2001, nr 27.

⁵ M. Rannut. Keelepoliitilistest taandarengutest Eestis. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 11, lk 795.

⁶ Pooled maailma keeled on väljasuremisohus. – Postimees 21.02.2002, nr 43.

⁷ S. Kiin. Riik sõltub kultuurist. – Postimees 14.11.2002.

⁸ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus VI. Kirjad J. Hurdale, J. Kölerile, C. R. Jakobsonile ja teistele 1862–1882. Tallinn 1979, lk 181.

⁹ A. Alandi. Inimkonnal jäänud ellujäämiseks aega kaks põlvkonda. – Eesti Päevaleht 11. I 2003, nr 8.

¹⁰ Sealsamas.

Eks tule mõneti tuttav ette? Ka mõni võõrkeel teeb kohalikele keeltele kahju.

Mõistagi on eesti keele säilimise asjus ka optimiste. “Eesti keel on tugev ja arenemisvõimeline keel. Selle hääbumist pole vaja karta.”¹¹ Kuid tingimusel, et “kuni me kasutame eesti keelt kõigis elu sfäärides, on eesti keelega kõik korras”.¹²

Usutavasti on tõde kusagil vahepeal. Ohu märke leidub. Eesti keel inglistub ja venestub, kaotab omapära. Kuid maailma rikastab ainult see, mida teistes keeltes pole. Kordamise varal maailma rikkamaks ei tee. Üks sfäär, kust eesti keel ongi juba niisama hästi kui välja tõrjutud, on levilaul. Teine on raalindus. Järelikult ei kasutata eesti keelt enam “kõigis elu sfäärides”.

Veel suurem oht ähvardab mujalt. Visa ja järjekindel akadeemik, Isamaa (!) juhtpoliitikuid Peeter Tulviste arvab, et eesti keelest tuleb loobuda teadussfääris ja ülikooliõpetuses. Selle mõtte toetuseks väidab ta, et “maailmapiltide mitmekesisus on muidugi teaduse rikkus, aga see mitmekesisus ei tulene konkreetsetest keeltest, nende leksikast või grammatikast.”¹³ See oleks tõsi, kui kõik mõisted oleksid üksüheselt olemas kõigis keeltes. Ent just see rikastab teadust, et iga keel toob käibesse uusi, esialgu ainult talle omaseid mõisteid. Mõelgem, kui palju vaesem oleks maailm, kui ta tunneks rahvuse asju ainult inglise keele toel, kui ta ei teaks, et *viivist* ja *intressi* on võimalik käsitada vastandmõistetena¹⁴ jne. Kõnelemata sellest, kui mitmekihilisemalt näevad maailma mitme minevikuajaga keeled nendega võrreldes, kus on ainult üks minevik. Võib-olla oleks täpsem öelda, et näeb iga kultuur. Kuid see ei muuda oluliselt mõtet, sest üldjuhul üks kultuur = üks keel. P. Tulviste teab, et eesti keele kadu teadusest on eesti keele surm. Kui ta ei teaks, poleks ta teadlane. Kui ülikoolikeel on inglise keel, siis pole ju mõtet pidada eestikeelset keskkooli, et pärast ülikoolis kõik teises keeles ümber õppida. Ja pole mõtet pidada eestikeelset algkooli, et pärast keskkoolis kõik teises keeles ümber õppida. Ja pole mõtet koduski eesti keelt rääkida, sest mujal seda vaja ei lähe. P. Tulviste arvab: “Mulle tundub küll liialdusena öelda, et keel, milles teadust ei tehta, on kõögikeel.”¹⁵ Ega olegi kõögikeel, pole üsna varsti üldse keel. Teine teadlane, Mati Heidmets, teab samuti, mis järeltub inglise keelele üleminekust ja ütleb ausalt: “Kui iirlus on ingliskeelne, siis miks ei võiks eestlus olla kunagi ingliskeelne? .. Me võime teises keeles rääkida ja teisi laule laulda, aga meil on endiselt kodune tunne.”¹⁶ Ilmar Raag: “Küsimus on selles, kas eliit ei taha Eesti-identiteeti minetada, sest see ei toida tema nõudmisi. Keele kadu algab ülaltpoolt.”¹⁷ Ja selles näikse tal tuline õigus olevat – algab tipp-poliitikutest ja juhtteadlastest. Algab Riigikogust ja valitsusest. Ja ajakirjandusest *alias* meediast, ka ETVst.

¹¹ U. Sutrop. Keeleuudendust pole vaja. – Eesti Päevaleht 3.12.2002, nr 282.

¹² U. Sutrop. Eesti keel kui õitsev nurm. – Postimees 14.03.2002, nr 61.

¹³ P. Tulviste. Taas teaduskeelest. – Eesti Päevaleht 8.08.2002, nr 182.

¹⁴ U. Liivaku. Võõrasmakeel – Õiguskeel 2003, nr 1, lk 31.

¹⁵ P. Tulviste. Taas teaduskeelest. – Eesti Päevaleht 8.08.2002, nr 182.

¹⁶ P. Ernits. Eestlasel tuleb korraga joosta nii vasakule kui paremale. – Postimees 17.06.2002, nr 140.

¹⁷ V. Valme. Laadalt supermarketisse. – Arter 4.01.2003, nr 1.

Mis teha? Kas üldse peab midagi tegema? Kui jutt on mõne taime- või loomaliigi, mõne puu või kõrre hävingust, siis on kohal Greenpeace, kord arukalt, kord arutult, kuid on paigal. Looduse ja kultuuri kaitsjad on mõnigi kord vastasseisus. Meenub hõlmikpuu (maailmas üks sadadest tuhandetest), mille pärast jäi ehitamata ooperimaja (maailmas ainuke Eesti ooperimaja).

Kui kaovad terved kultuurid, ei tehta sellest väljagi. Või kui, siis ei tehta midagi nende päästmiseks, tehakse vaid "säilitamiseks" – selles mõttes, nagu pannakse piiritusse surnud elundeid.

"Nüüd on lingvistide eestvedamisel algatatud rahvusvaheline "Rosetta (mõeldud on Rosette'i [kivi]. – U. L.) projekt", mille eesmärk on säilitada tulevastele sugupõlvadele hääbumisohus olevad keeled." Osalema valmistub ka Tartu Ülikool. Dotsent Tõnu Seilenthal arvab, et "on väga vajalik Eesti kaasalõmine selles projektis, vähemalt sellisel tasemel, et vältida lihtlabaseid vigu eesti ja teiste soome-ugri keelte kohta esitatud andmetes".¹⁸ Järelikult on eesti keel juba arvatud hääbumisohus keelte hulka! Küllap õigusega, sest kui kaob eesti keel teaduskeelena, kaob ta üldse.

Ent kas poleks targem "keelekonservide" tegemise asemel kultuure tegelikult säilitada? Kas poleks tarvis Languagepeace'i või Culturepeace'i? Kas pole väärtuslikum elav keel ja kultuur kui sellest tehtud konserv, olgu või kauamängival laserplaadil? Keeli üksahaaval kaitsta või koguni arvata, et iga keele päästmine on selle keele enda asi, pole kuigi lootustandev. Märksa väljavaatekam on tegutseda ühise kava alusel kõigi ohustatud keelte päästmiseks. Ja miks mitte koos loodushooldega? Paljude väga väikese kõnelejate arvuga keelte häving või allesjäämine olenebki eeskätt loodushoiust.

Maailm vajab Greenpeace'i kõrvale Languagepeace'i. Miks ei võiks Eesti olla selle algataja?

UNO LIIVAKU

¹⁸ A. Mäe. Teadlased säilitavad hääbuvaid keeli. – Postimees 11.11.2002, nr 163.

KOHTUNIK KOHTUNIKE VASTU: KOHTUNIKU ERIARVAMUSE MÕISTEST

Kõigile on teada, et vähemalt niipalju, kui on juriste, on ka eri arvamusi ja erisugust õiguse tõlgendamist. Pole ka saladus, et kollegiaalne kohus ei tee kõiki otsuseid sugugi üksmeelselt. Piltlikult öeldes võib hääletamisel vähemuses olev kohtunik jääda teiste kohtunike suhtes mõnikord ka opositsiooni. Seda võimalust peaksid kohtuniku sõltumatust tagavad demokraatlikud õigusriigid iseenesest aktsepteerima. Ometi ei räägita paljudes Mandri-Euroopa riikides avalikult, millise hääletamistulemusega kohtuotsus tehtud on ja kes koosseisust on jäänud eriarvamusele. Eesti õigusemõistmine on Riigikohtu taasloomisest saadik loobunud kohtu ühehäälsuse võltsideaalist ja sarnaneb pigem Angloameerika õigussüsteemile omase õigusemõistmisega, kus kohtuniku eriarvamust peetakse loomulikuks asjaks. Loomulikkus ei tohiks siiski hämaraks jätta *kohtuniku eriarvamuse* kui mõiste sisu. Kas me ikka alati kasutame seda mõistet tema tegelikus tähenduses?

Arvamus tähendab üldises keelekasutuses mõtet, veendumusel või oletusel rajanevat seisukohta, hinnangut kellegi või millegi suhtes (nt *ta jäi oma arvamuse juurde, on minuga samal arvamusel, on sinust heal arvamusel, oponendi arvamus väitekirja kohta*).¹ *Arvamus* võib esineda ka *eri-, eel-, lahk-, eksi-* või *väärarvamusena*.²

Õiguskeeles võib *arvamus* tähistada *otsustust* või *järeldust*, mille tõesust ei ole esitaja kontrollinud, või *eksperdiarvamust* ehk eriteadmistega kooskõlas toimunud uurimise tulemusel põhinevat eksperdiarvamust, mis on tehtud tõendamisel tähtsa asjaolu kohta.³ Kohtumenetlust käsitlevates Eesti seaduste sätetes on kasutatud mõistet *arvamus* järgmistes ühendites: *poolte arvamus*,⁴ *protsessiosaliste arvamus*,⁵ *menetlusosaliste arvamus*,⁶ *menetlusosalise isiku ja tema esindaja arvamus*,⁷ *kannatanu arvamus*,⁸ *prokurööri arvamus*,⁹ *uurija arvamus*,¹⁰ *kaitsja arvamus*,¹¹ *tsiviilhageja arvamus*,¹² *tsiviilkostja arva-*

¹ Vt nt Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Tallinn 1991. I kd, 1. vihik, lk 137.

² Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Tallinn, lk 72.

³ Õigusleksikon. Tallinn 2000, lk 30 ja 61.

⁴ Nt tsiviilkohtumenetluse seadustik (TsMS) (RT I 1998, 43–45, 666...2002, 92, 529) § 130 lg 1; väärteomenetluse seadustik (VTMS) (RT I 2002, 50, 313...2002, 110, 654) § 85 p 5.

⁵ Nt TsMS § 21 lg 6.

⁶ Nt VTMS § 97; põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus (PSJKS) (RT I 2002, 29, 174) § 10 lg 2, samas ka õiguskantsler kui arvamuse andmise õigusega menetlusosaline, nt PSJKS § 33 lg 2.

⁷ Nt VTMS § 26 lg 5.

⁸ Nt kriminaalmenetluse koodeks (KrMK) (RT I 2002, 85, 503) § 40 lg 2.

⁹ Nt KrMK § 80 lg 1.

¹⁰ Nt KrMK § 107¹ lg 1 p 4.

¹¹ Nt KrMK § 256 lg 3.

¹² Nt KrMK § 41 lg 3.

mus,¹³ avalikku huvi kaitsma õigustatud asutuse arvamus,¹⁴ riigi ja kohaliku omavalitsuse asutuse arvamus,¹⁵ eksperdiarvamus,¹⁶ psühhiaatrite komisjoni arvamus,¹⁷ alaealiste komisjoni esindaja arvamus,¹⁸ kassaatori arvamus¹⁹ ja erialaasjatundja arvamus.²⁰

Kohtute seadus räägib vaid kohtu esimehe või üldkogu arvamusel kohtunike ja rahvakohutunike ametisse nimetamisel, kohtunike arvu määramisel ja muudes personaliküsimustes ning kohtute korralduse ja haldamisega seotud valdkondades.²¹ Kasutatakse ka mõisteid ühisarvamus ja lahkisarvamus.²² Õigusemõistmise puhul on võimalik arvamusena käsitada ka kohtuniku või kohtu seisukohta teatavas õigusküsimuses või arutatavas asjas, kus põhjendatakse ära seisukohas esitatud tulemuseni jõudmine.²³ Kohtu enamuse arvamus vormistatakse üldjuhul otsusena.

Eriarvamusena võib tavalises keelepruugis käsitada ükskõik millist teise (ka enamiku) arvamusel lahkumisevat arvamusel või seisukohta mingis küsimuses.²⁴ Eespool näidetena esitatud arvamuseltele võivad Eesti kohtumenetluses vastanduda eriarvamusel.

Kollegiaalse otsustamise korral vähemusse jäänud kohtuniku arvamus, mis erineb enamiku arvamusel (st kohtulahendist), on vähemusarvamus (ingl *separate opinion*, sks *Minderheitsvotum*, *Sondervotum*, pr *jugements minoritaires*, *opinion individuelle*).²⁵ Seda võiks kutsuda ka eraldi arvamuseks, kus eraldi (*separate*) vastandub ühisele (*joint*), kuigi ka vähemus, juhul kui vähemuses olijaid on rohkem kui üks, võib oma arvamusel esitada ühiselt (*joint separate opinion*). Seega ei tähenda eriarvamus alati ühe kohtuniku arvamusel, selle võib esitada ka mitu kohtunikku, kes jäävad vähemusse.

Eriarvamus üldises tähenduses võib enamiku otsusest erineda põhjenduse või põhjenduse ja järelduse poolest. Mõne autori järgi on ingliskeelne *separate opinion* ühisi nimetaja

¹³ Nt KrMK § 43 lg 3.

¹⁴ Nt TsMS § 89 lg 1.

¹⁵ Nt TsMS § 193.

¹⁶ Nt KrMK § 48 lg 2, eelkõige § 59; VTMS § 180.

¹⁷ Nt KrMK § 288 lg 1.

¹⁸ Nt KrMK § 289².

¹⁹ Nt VTMS § 173 lg 1.

²⁰ Nt PSJKS § 54 lg 1.

²¹ KS (RT I 2002, 64, 390) § 11 ja § 12.

²² Nt KrMK § 160 lg 5 esimene ja teine lause.

²³ Eesti seadustes, nt TsMS-i § 16 p-s 3 räägitakse, et asja ettevalmistust juhtinud kohtunik teatab oma arvamusel esimesena, sama paragrahvi lg 5 kasutab mõistet „enamiku arvamusel“. KrMK § 265 lg 2 sätestab kohtuniku arvamusel avaldamise nõupidamistoas.

²⁴ Nt jään eriarvamusel, esitas oma eriarvamusel kirjalikult – Eesti kirjakeele seletusnaraamat. Tallinn, 1991. I kd, 2 vihik, lk 308. *Mul on asja kohta või asjast oma eriarvamusel*, vrd *igäühel on eri arvamusel* – Eesti keele sõnaraamat. ÕS 1999. Tallinn, lk 134.

²⁵ Enamasti peetakse siin silmas salajast otsustamist, vt nt eriarvamusel definitsioon – I. Berggreen. Die “Dissenting opinion” in der Verwaltung: zum Problem der Öffentlichkeit staatlicher Entscheidungsvorgänge. Berlin 1972, lk 25.

mõistetele *dissenting opinion* (eriarvamus kitsamas tähenduses) ja *concurring opinion* (konkureeriv arvamus).²⁶

Siiski ei ole *separate opinion* näiteks USA-s õigusterminina kasutusel.²⁷ Saksakeelne otselõige *Separatvotum* (ee *separaatarvamus*) ei ole õige, sest tähendab vähemusse jäänud kohtuniku kirjalikku seisukohta otsustamise käigu – nõupidamise, hääletuse ja otsuse sisu – kohta. See on esitatud ainult selleks, et oma tulevast käitumist põhjendada. *Separaatarvamus* pooltele ja kolmandatele isikutele teatavaks ei tehta, see jääb salastatuna kohtudokumentidesse, nt kohtuniku isikutoimikusse.²⁸ Saksamaal on *separaatarvamus* sätestatud kõrgemate föderaalkohtute reglementides ja üldiselt lubatud.²⁹

Eriarvamus kitsamas tähenduses (ingl *dissenting opinion*, *dissenting vote*,³⁰ sks *Minderheitsvotum*, *abweichende Meinung*, *Abweichung im Ergebnis*, pr *opinion dissidente*) on arvamus, kus vähemusse jäänud kohtunik ei nõustu ei enamiku otsuse põhjenduste (motiivide) ega lõppjäreldestega (resolutiivosaga). Angloameerika õiguskirjandus teeb vahet *erimeelsusel* (*dissent*) ja *eriarvamusel* (*dissenting opinion*). *Erimeelsuse* all mõistetakse seda, et kohtukolleegiumi üks liige või mitu liiget ei nõustu enamiku tehtud otsusega.³¹ See, et üks kohtunik hääletab otsustamisel teistmoodi kui teised, ei ole veel *eriarvamus*. Kohtuniku *erimeelsusega* võib, kuid ei tarvitse kaasneda eri arvamusel olemise vormistamist *eriarvamusena*. Saksamaal kasutatakse Föderaalsete Konstitutsioonikohtu seaduses (Bundesverfassungsgerichtsgesetz – BVerfGG) väljendeid: *in der Beratung vertretene abweichende Meinung* (nõupidamise ajal esindatud erimeelsus, vrd Angloameerikas *dissent*) ja *in einem Sondervotum niederlegen* (seda erimeelsust eriarvamusena vormistama, vrd *dissenting opinion*).³² Nii eristatakse *eriarvumuse* sisu ehk *erimeelsust* (*abweichende Meinung*) selle protsessuaalsest vormist – *esitamise*st *eriarvamusena* (*Sondervotum*). *Eriarvumuse* avalikult teatavaks tegemine ja avaldamine sõltub sellest, kas teatavas õiguskorras on *eriarvamus* aktsepteeritud või mitte.

Konkureeriv arvamus (ingl *concurring opinion*, sks *Beipflichtung im Ergebnis*, *jedoch mit anderer Begründung*, *abweichende Meinung nur in der Begründung*, pr *opinion concordante*) on arvamus, kus kohtunik nõustub küll otsuse resolutiivosaga, kuid mitte enamiku põhjendustega (otsuse motiividega). Kuna sõna *concur* tähendab kaasnema, nõus-

²⁶ **K.-H. Millgramm**. Separate Opinion und Sondervotum in der Rechtsprechung des Supreme Court of the United States und des Bundesverfassungsgerichts. Berlin 1985, lk 59; **O. M. Peltzer**. Die Dissenting Opinion in der Schiedsgerichtsbarkeit. Frankfurt am Main 2000, lk 17.

²⁷ Sellest annab tunnistust asjaolu, et mõiste puudub USA õigusleksikonides, samuti kinnitas seda prof S. Paulson doktorantide kollokviumil Kieli ülikoolis 06.06.2002.

²⁸ Deutsches Rechts-Lexikon. München 1992, 1. kd, lk 69.

²⁹ **O. R. Kissel**. Gerichtsverfassungsgesetz. München 2001, lk 1234.

³⁰ H. G. Rupp leiab, et *dissenting vote* ei ole õige, sest tähistab ainult hääletamisel erinevalt antud häält, mitte arvamust ja soovib pigem kasutada mõistet *votum*. – **H. G. Rupp**. Zur Frage der Dissenting Opinion. Festschrift für G. Leibholz. Tübingen 1966, lk 531.

³¹ Black's Law Dictionary. St. Paul, Minnesota 1999, lk 486.

³² BVerfGG (BGBl 1951, I, 243; BGBl 1985, I 229, BGBl III 1104-1), § 30 lg 2.

tuma, koos esinema, konsensuses tegutsema, kaasa aitama, ühtima,³³ tähendab see, et resolutiivosaga nõustutakse ja sellist arvamust oleks võimalik nimetada *enamiku otsusega kaasnevaks* või *enamiku järeldustega nõustuvaks arvamuseks*. Samas tuleb nimetatud arvamuse eesmärgi paremaks esiletoomiseks kutsuda seda *konkureerivaks arvamuseks*, sest see pakub konkurentsi enamiku otsuse motiividele. Näiteks Ungaris hakkasid konstitutsioonikohtu kohtunikud konkureerivat arvamust selle olemuse tõttu kutsuma *konkureerivaks põhjenduseks*, kuid doktriin räägib Ungaris endiselt *konkureerivast arvamusest*.³⁴ Mõnikord öeldakse *konkureeriva arvamuse* kohta *osaline eriarvamus*.³⁵

Tuntakse ka mõistet *plurality opinion*, mis tähistab olukorda, kus enamik on nõus küll kohtuotsuse resolutiivosaga, kuid põhjendusega nõustumiseks jääb häälte enamusest puudu. *Per curiam arvamus* on kohtu arvamus, mis väljendab otsust ilma otsuse autoreid nimetamata.³⁶

Kahjuks ei ole Eestis asjakohased mõisted täpselt välja kujunenud. Kohtumenetlust käsitlevates seadustikes võib kohata nii *ühisarvamust*, *lahkarvamust* kui ka *eriarvamust*.³⁷

Juhul kui Eesti Vabariigi Riigikohtus tekivad asja läbivaatamisel tsiviil-, kriminaal- või halduskolleegeumi kolmeliikmelise kohtukoosseisu liikmete vahel seaduse tõlgendamisel või kohaldamisel põhimõttelised eriarvamusel ja üks kohtu liige nõuab asja arutamist kolleegeumi täiskoosseisus, antakse asi lahendada Riigikohtu kolleegeumi täiskoosseisule.³⁸ Sel juhul kasutatakse menetlusseadustikes järgmist sõnastust: *koosseisus tekivad põhimõttelisel laadi eriarvamusel*. See on aga eksitav, sest *kohtuniku eriarvamus* tähendab kohtulahendi juurde lisatud arvamusest vormistatud *erimeelsust*. Tegemist on aga veel poolelioleva menetlusega, kui võrd just *erimeelsuse* (eriarvamuse ohu) tõttu antakse asi arutada kolleegeumi täiskoosseisule või erikogule või üldkogule. Näiteks tekitab segadust mõiste *eriarvamus*, mida Riigikohus kasutab, et tähistada tsiviilkolleegeumi kolmeliikmelises koosseisus seaduse tõlgendamisel ja kohaldamisel tekkivat põhimõttelisel laadi erimeelsust (TsMS § 357), mille puhul antakse asi määrusega lahendada tsiviilkolleegeumi täiskoosseisule. Määruse ärakiri saadetakse menetlusosalisele. Eriarvamust talle aga ei saadeta, sest arvamus on lõplikult vormistamata ja puudub ka otsus, mille kohta eriarvamusele jääda. *Eriarvamusest* saab

³³ J. Silvet. Inglise-estis sõnaraamat. Tallinn 2002, lk 272.

³⁴ L. Trócsányi, A. Horváth. Les opinions individuelles en Hongrie: une institution, Etudes et doctrines. Contribution au débat sur les opinions dissidentes dans les juridictions constitutionnelles, propos introductifs par Dominique Rousseau, Cahiers du Conseil constitutionnel. Internetis: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/cahier/ccc8/etudes.htm> (lk 27).

³⁵ Osalise eriarvamuse puhul on tegemist olukorraga, kus üks kohtunik või mitu kohtunikku nõustub kohtuotsusega, kuid mitte selle põhjendustega, vt M. Vunder. Euroopa Kohtus kasutatavaid termineid. – Õiguskeel 2000, nr 5, lk 35.

³⁶ Vt Black's Law Dictionary. St. Paul, Minnesota, 1999, lk 1119.

³⁷ Ühisarvamus – KrMK § 160 lg 5; eriarvamus – PSJKS § 57 lg 5; lahkarvamus – PSJKS § 57 lg 2; TsMs § 16 lg 1.

³⁸ TsMS § 357 lg 1, tsiviilkohtumenetluse seadustiku eelnõu (vt Justiitsministeeriumi koduleheküljel (õigusloome) Internetis: <http://www.just.ee/index.php3?cath=4981> 16.01.2003). § 18 lg 2; AKKS § 58 lg 1; uus kriminaalmenetluse seadustik (KrMS) (RT I, 2003, 27, 166) § 355.

kõnelda üksnes siis, kui on olemas kohtulahend, menetluse jooksul esitatud eriarvamus ei ole eriarvamus selle tegelikus tähenduses.³⁹ Seetõttu ei peaks *erimeelsused* kandma menetlusseadustes nimetust *eriarvamus*. Näiteks 1938. a kohtute seadustik kasutas terminit *lahkarvamus* või lihtsalt sõnu *teine seisukoht*, mitte *eriarvamus*.⁴⁰ Samuti on küsitav, miks menetlusseadused räägivad *eriarvamustest* ainult seaduse kohaldamisel, aga mitte laiemas tähenduses, nt õiguse kohaldamisel. Erimeelsused võivad tekkida ju ka muude õigusaktide ja õiguse üldpõhimõtete kohaldamisel.

Põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium vaatab asja harilikult läbi viieliikmelises koosseisus.⁴¹ Varasema õigusliku regulatsiooni kohaselt võis asja üldkogule andmine tulla põhiseaduslikkuse järelevalve menetluses kõne alla siis, kui kolleegiumis jäi asja arutamisel vähemalt üks kohtunik eriarvamusele, s.o eeldusel, mis oli suhteliselt kergesti täidetav.⁴² Norm ei näinud ette üldkogule andmise kohustust, vaid pigem kaalutlust. Seejuures oli vaieldav seegi, kuidas otsustatakse asja andmine üldkogule eriarvamuse korral. Erinevalt vanast seadusest ei räägita kehtivas seaduses enam kolleegiumis tekkinud eriarvamusest. Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse (PSJKS) § 3 lõike 3 esimeses lauses nähakse vaid ette, et üldkogu lahendab põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi üleantud asja, kui kolleegium peab vajalikuks asja lahendamist üldkogus. Seega on põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumile antud asja üldkogule üleandmiseks selline valikuvõimalus ja kaalutlusõigus, kusjuures see laieneb ka väljapoole erimeelsuse esinemist. Terminikasutuse seisukohalt on muudatus igatahes tervitatav, sest nüüd ei jää enam muljet, nagu oleks eriarvamuse esitamine võimalik enne kohtulahendi tegemist. See-eest märgitakse seni veel seadusega vastavusse viimata Riigikohtu 16.06.1999. a kodukorra⁴³ punktis 31, et põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium võib anda asja üldkogule siis, kui asja arutamisel kolleegiumis on vähemalt üks kohtunik jäänud eriarvamusele, või siis, kui asi tuleb lahendada üldkogus varasema tõlgendus- või otsustamispraktika muutmiseks. Lähtuma peaks ikkagi PSJKS-i sõnastusest.

³⁹ Vt ka E. Kergandberg. Kohtuotsus kriminaalasjas, selle kujunemine ja kriitika. Tallinn 1999, lk 57.

⁴⁰ Kohtute seadustiku (RT 1938, 36, 322) § 109 sõnastus: *Kui mõne asja arutamisel Riigikohtu osakonna istungi koosseisus tekivad põhimõttelist laadi küsimused või lahkarmused seaduse tõlgendamise kohta, siis antakse see asi arutamiseks samale osakonnale terves koosseisus, kui seda nõuab eesistuja, mõni liige või prokuratuuri esindaja.* (Samuti oli täpsustatud, kes võis tervele koosseisule asja andmist nõuda); § 113: *Kui mõni Riigikohtu osakondadest asja arutades tahab seaduse tõlgendamisel asuda teisele seisukohale, kui seda on teinud mõni teine osakond /.../.*

⁴¹ PSJKS § 3 lg 2 esimene lause varasemas seaduses (kehtis 24.05.1993–01.07.2002, RT I 1993, 25, 435) oli *vähemalt kolmeliikmelises koosseisus*, § 9 lg 2.

⁴² Varem kehtinud PSJKS § 9 lg 3 kohaselt oli võimalik anda asi üldkogule, kui selle arutamisel kolleegiumis oli vähemalt üks kohtunik jäänud eriarvamusele. Tuleb nõustuda E. Kergandbergiga, et sellise sõnastuse kohaselt jääb mulje, nagu oleks eriarvamust võimalik esitada enne lõplikku kohtulahendit, st menetlus läheb ju iseenesest edasi. (E. Kergandberg. Sissejuhatus kohtumenetluse õpetusse. Tallinn 1996, lk 100).

Käesolevas töös kasutatava definitsiooni kohaselt saab eriarvamus eksisteerida alles siis, kui otsus on tehtud. Seadusest ei lähtu ka see, kes võib eriarvamuse korral asja üldkogule anda. Seega oleks PSJKS-is tulnud kasutada mõnd teist mõistet, nagu *erinev seisukoht* või *arvamuste lahknemise korral*.

⁴³ Vastu võetud 16.06.1999, vt Riigikohtu kodulehekülj: <http://www.nc.ee/riigikohus>.

Lisaks nimetatud probleemile ei eristata Eestis terminoloogiliselt *konkureerivat arvamust eriarvamusest*. Nii *eriarvamuse* kui ka *konkureeriva arvamuse* kohta on kasutusel üldmõiste *eriarvamus*.⁴⁴ PSJKS teeb siiski vahet *otsusega mittenõustava* ja *selle põhjendusega mittenõustava kohtuniku* vahel.⁴⁵ Need väljendid on aga liiga pikad ja kohmakad ning kirjeldavad mõistet pigem kohtunikust kui arvamusest lähtudes. Õiguskirjanduses kasutatakse *eriarvamuse* laiemas ja kitsamas tähenduses eristamiseks kohati väljendeid *kohtuniku eriarvamus kohtuotsuse resolutiivosa suhtes* (võiks olla *eriarvamus kitsamas tähenduses*) ja *kohtuniku eriarvamus kohtuotsuse motiveeriva osa suhtes* (võiks olla *konkureeriv arvamus* või *osaline eriarvamus*).⁴⁶

Kuigi mõistete korrastamise vastu räägib Riigikohtus juurdunud praktika, mille kohaselt tarvitatakse *eriarvamust* üsnagi laias tähenduses, ei tuleks välistada võimalust võtta *eriarvamuse* asemel kasutusele täpsem termin või hakata *eriarvamust* kitsamas tähenduses tähistama terminiga *konkureeriv arvamus*.

Samuti tuleks paremini vahet teha *eriarvamuse* sisulistel nüanssidel (võiks olla ka *erimeelsus*) ja *eriarvamuse* protsessuaalsel vormil (võiks olla *eriarvamus*), mida Eesti seaduste terminoloogia kahjuks praegu ei tee. Kirjanduses siiski eristatakse *eriarvamuse juurde jäämist* ja *eriarvamuse avaldamist*.⁴⁷

Kuni seadusandja leiab aega kehtivates ja kasutusele võetavates terminites korda luua, saavad mõistetes kõige paremini selgust tuua kohtunikud, eelkõige riigikohtunikud ise, kui nad oma *eriarvamuses* selgitavad, kas tegemist on *eriarvamusega kitsamas tähenduses* või *konkureeriva arvamusega* ning miks nad peavad oluliseks väljendada erimeelsust *eriarvamuse*na. Samas ei ole see analüüs mõeldud üleskutsena jääda pelgalt terminites korra loomise eesmärgil *eriarvamusele*. Kohtunik peaks teiste kohtunike vastu *eriarvamuse* kirjutama *ultima ratio* 'na ikka ainult siis, kui kõigile sobivat lahendit ei olnud nõupidamistoas kuidagi võimalik saavutada.

JULIA LAFFRANQUE,

LL.M. (magistra legum),

Justiitsministeeriumi õigusloome asekancleri kt

Autor tänab Euroopa Komisjoni (EUSSIRF) programmi, mille raames tal avanes võimalus *eriarvamuse* mõiste uurimiseks kasutada Euroopa Ülikooli Instituudi raamatukogu.

⁴⁴ Vt E. Kergandberg. Kohtuniku eriarvamusest. – Õigus Teada 1998, nr 4, lk 6.

⁴⁵ PSJKS § 57 lg 5.

⁴⁶ Vt H. Mägi. Nõupidamistetoa saladus ja kohtuniku eriarvamus. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli õigusteaduskond. Tartu 1999, lk 26–28), kus on eristatud ka kohtuniku erinev arvamus ja kohtuniku eriarvamus.

⁴⁷ R. Maruste teeb vahet *eriarvamuse juurde jäämisel* ja selle avalikustamisel. (R. Maruste. Põhiseadus ja selle järelevalve: Võrdlevad selgitused. Kommentaarid. Tekstid. Tallinn 1997, lk 199–200). P. Pikamäe räägib *eriarvamuse avaldamise võimalusest* (P. Pikamäe. Rahvusvaheline kriminaalkohus ja Eesti. – Juridica 2000, nr 3, lk 190 jj).

OLEKS VAJA PAREMINI LÄBI MÕELDA

Eriakti terminoloogiat ei saa üldaktiga muuta

Musternäide terminite läbimõtlematust kasutusest on Riigikogus 2002. aasta 18. detsembril vastuvõetud töötuskindlustuse seaduse, Eesti Vabariigi töölepingu seaduse ja töötajate usaldusisiku seaduse muutmise seadus¹. Selle seaduse §-ga 1 muudetakse töötuskindlustuse seaduse § 17, milles räägitakse hüvitise taotlemisest *töölepingute kollektiivse ülesütlemise* korral. Selle seaduse §-s 2, millega muudetakse töölepinguseaduse (TLS) § 89¹–89³, kasutatakse järjekindlalt terminit *töölepingu lõpetamine*.

Töötuskindlustuse seaduse² §-des 5 ja 15–18 on kasutatud terminit *töölepingu ülesütlemine*, kuid selle kasutuselevõttu ei saa õigustada viitega võlaõigusseaduse³ §-le 1, mille järgi kohaldatakse võlaõigusseaduse üldosa sätteid ka töölepingule. Võlaõigusseaduse üldosa sätetes kasutatakse tõesti terminit *lepingu(te) ülesütlemine*. Kuid üldtunnustatud on põhimõte, et üldseadusega ei saa eriseadust muuta. Järelikult ei või õigusaktides kasutada ka teistsugust terminoloogiat seni, kuni eriseadus kehtib. See tähendab, et niikaua kui praegune TLS kehtib, on ainuvõimalik rääkida *töölepingu lõpetamisest*.

Tegevusloogika ja sõnajärg

Küsimusi tekitab Vabariigi Valitsuse 2002. aasta 17. detsembri määruse nr 409⁴ pealkiri „Abipolitseinikule tasu maksmine ja arvutamine ning tööaja arvestus“.

Tasu ei saa maksta enne, kui selle suurus pole välja arvatud. Tasu arvutamiseks on aga vaja teada ka tööülesannete täitmiseks kulunud aega. Tegevusloogikat järgides oluks õigem sõnastada pealkiri teisiti: „Abipolitseiniku tööaja arvestus ning tasu arvutamine ja maksmine“.

Sama määruse § 8 lõike 1 kohaselt koostatakse tööaja arvestuse kohta aruanne, milles fikseeritakse abipolitseiniku *ülesannete täitmiseks kulunud töö aeg*. Sama täpne oleks olnud *ülesannete täitmiseks kulunud aeg*. Ei teki kahtlustki, et abipolitseiniku ülesannete täitmiseks kulunud aeg on sellesama isiku kui abipolitseiniku tööaeg, sest töö ei ole ju midagi muud kui inimese sihipärane tegevus talle antud ülesande täitmiseks.

¹ RT I 2002, 111, 663.

² RT I 2001, 59, 359.

³ RT I 2001, 81, 487.

⁴ RT I 2002, 107, 643.

Luba ja kooskõlastus

Mingi tegevuse võimaldamise korral räägitakse meie õigusaktides *loa* või *kooskõlastuse* saamisest või andmisest. Kasutatakse väljendeid *loal* ja *kooskõlastatult*. Luba või kooskõlastus tuleb saada enne tegevuse alustamist. Tagantjärele ei saa luba ega kooskõlastust anda. Pädev organ võib toimunu tagantjärele vaid heaks kiita või alustada rikkuja suhtes karistusmenetlust.

Üheski õigusaktis ei ole *loa* ega *kooskõlastuse* määratlust antud. Tundub, nagu oleks tegemist sünonüümidega. Ometi on neid võimalik eristada.

Allakirjutanu arvates on loa andmine või loa andmisest keeldumine kategoorilise otsustuse, omamoodi vetoõiguse kasutamine. Mingisuguseid läbirääkimisi loa taotleja ja loa andja vahel vaja ei ole. Kui loa taotleja leiab, et on esitanud kõik nõutud dokumendid ja põhjendused ning talle keeldutakse õigusvastaselt luba andmast, võib ta ettenähtud korras esitada keeldumisotsuse peale kaebuse. Loa andjal on asja otsustades enamasti õigus lähtuda otstarbekuse põhimõttest. Ja see õigus on loa andja ainupädevuses.

Kooskõlastamine ei ole nii kategoorilise tagajärgena. Näiteks võib pädev organ või ametiisik otsust tehes (nt õigusakti andmisel) käsitada kooskõlastust või kooskõlastamata jätmist kui kaudset nõuannet. Teiste sõnadega: kooskõlastusel võib olla otsuse tegijat abistav roll.

Kooskõlastamine võib olla vajalik ka tegevuse õiguspärastamiseks. Näiteks töölepingute kollektiivseks lõpetamiseks peab tööandja TLS-i § 89³ kohaselt taotlema oma asukohajärgse tööinspektsiooni kooskõlastust.

Mõlemal juhul on kooskõlastamine menetlus, mille jooksul on kooskõlastuse taotlejal õigus esitada lisatõendeid, -argumente ja -dokumente ning kooskõlastaja võib oma esialgset otsust muuta.

Töölepingu ja tööõigussuhte peatumine

TLS-i § 1 kohaselt on tööleping töötaja ja tööandja kokkulepe, mille järgi kohustub töötaja tegema tööandjale tööd, alludes tema juhtimisele ja kontrollile, tööandja aga kohustub maksma töötajale töö eest tasu ning tagama ettenähtud töötingimused.

Tööleping jõustub, kui lepinguosalisel on lepingule alla kirjutanud. Leping annab töötajale õiguse nõuda, et ta lubatakse tööle lepingus ettenähtud ajal ning et töötingimused oleksid lepinguga kooskõlas. Tööandjal on kohustus need nõuded täita. Tööle asumine kui juriidiline fakt tähendab tööõigussuhte tekkimist ning sellest tulenevaid õigusi ja kohustusi, mis töötajal on sellel töötamiskohal seaduse, haldusakti, kollektiiv- või töölepingu alusel ette nähtud. Need õigused ja kohustused on töötajal kogu tööõigussuhte kestmise ajal. Teatava õiguse või kohustuse järgimine aga tuleneb asjaomase juriidilise fakti ilmnenemisest. Tööleping kehtib seni, kuni seda pole tühistatud, kehtetuks tunnistatud, täidetud või lõpetatud.

Järelikult ei saa töölepingut peatada. Küll saab aga teatavaks ajaks peatada lepingujärgsete õiguste ja kohustuste täitmise. Töölepingus ettenähtud õigused ja kohustused on täidetud tööõigussuhte tekkimise kaudu. Isiku kui töötaja staatuse kindlaksmääramise teel viiakse ellu nii isiku õigus saada kokkulepitud tööd kui ka muud õigused ja kohustused. See suhe kestab, kuni tööõigussuhe ettenähtud korras lõpetatakse või lõpeb. Ka seda suhet ei saa peatada. Peatada võib tööõigussuhtest ehk töötaja staatusest tulenevate õiguste ja kohustuste (peamiselt töötamiskohustuse ning sellega kaasnevate õiguste ja kohustuste) täitmise.

Milline on Tööinspeksiooni kohaliku üksuse ametlik nimetus?

Tööinspeksiooni põhimääruses⁵ nimetatakse Tööinspeksiooni kohalikke üksusi *Tööinspeksiooni kohalikeks inspeksioonideks* (nt p 11 ap 3 ja p 16). Töö- ja puhkeaja seadus (TPS) ja puhkuseseadus (PuhkS), sätestades riiklikku järelevalvet nende seaduste täitmise üle, on neid nimetanud *Tööinspeksiooni kohalikeks asutusteks* (TPS § 27 lg 2). TLS-i § 89³ lõikes 1 on *tööandja asukoha- või elukohajärgne tööinspeksioon*, lõigetes 4 ja 5 aga lihtsalt *tööinspeksioon*. Selle üksuse ametlik nimetus peaks tulenema seadusest, kus on sätestatud Tööinspeksiooni moodustamine, s.o Vabariigi Valitsuse seaduse⁶ § 72 lõikest 2. Selle kohaselt võivad inspeksioonidel olla *kohalikud asutused*. Seega peaks ametlik nimetus olema ikka *Tööinspeksiooni kohalik asutus*. Nii peaks see olema ka kõigis muudes seadustes ja määrustes. Allakirjutanu arvates ei ole midagi katki, kui mitteametlikus tekstis kasutatakse ka *kohalikku tööinspeksiooni*, kui kontekstist selgub, millise asutusega on tegemist.

Määratlemata termineid

2002. aasta 20. detsembril võeti vastu Vabariigi Valitsuse määrus nr 426 "Isikliku sõiduauto teenistus-, töö- ja ametisõitudeks kasutamise kulude hüvitise maksmise kord, tingimused ja hüvitise määrad"⁷.

Mis vahe on *teenistussõidul*, *töösõidul* ja *ametisõidul*, seda ei saa teada ei määrusest ega ühestki teisest õigusaktist. Kõik need sõidud tehakse tööülesannete täitmiseks. Kõik need on *töösõidud*. See, et osa töösuhtest sätestatakse haldusõiguse normidega, ei tähenda sugugi, et teenistussuhe ei ole töösuhte üks alaliik. Võiks muidugi veel vahet teha *teenistus- ja töösõidu* vahel, eeldades, et avaliku teenistuja sõit on teenistussõit, töölepingu alusel töötajal aga töösõit. Millega aga siduda ametisõitu? Kas ametniku sõit on ametisõit, töötagu ta siis teenistus- või töölepingu alusel? Kas avaliku teenistuse abiteenistuja sõit on teenistus- või töösõit?

Kes peaks vastama?

HEINO SIIGUR

⁵ RTL 1997,151/152, 855; 1999, 92, 1151.

⁶ RT I 1995, 94, 1628; 2001, 94, 578.

⁷ RT I 2002, 107, 645.

RITUAALSUSEST KEELES

Sellist pealkirja vääriks monograafia või vähemalt doktoritöö. Nimelt on keelelist rituaalsust maailmas eriti 20. sajandil seoses usundite ja tavanditega väga palju uuritud, enamasti paljude algupäraste rahvaste ja kultuuride puhul. Ka mõned eesti teadlased, folkloristid ja fennougristid on neid mõisteid riivamisi käsitleanud, kuid samal ajal on kiriklik rituaalkeel meil arusaadavatel põhjustel olnud söötis maa (see-eest on soomlastel sellealaseid uurimusi palju).

Ent siinkirjutajat ei huvita mitte etnolingvistika vaatenurk, vaid mõningad tänapäeva eesti kirjakeele seigad, mis esindavad pigem rituaalsust kui kommunikatiivsust, pigem keelelist riitustantsu ja liturgiat kui semantilist sisu.

Neid seiku pole hoopiski vähe, kuigi nad pole nii aredalt nähtavad kui traditsioonilistes tavandi või usundiga seotud rituaalkeeltes, mida mõned autorid nimetavad muide isegi slängiks.

Rituaalid on inimgruppide sellised toimingud, mis on aja jooksul omandanud kindla struktuuri ja muutunud korduvaks. Ainukordseid rituaale pole olemas. Sotsioloogide arvates on rituaalidel lisaks ka levimõõde, s.t et nad peavad olema ühe rahvagrupi suurema hulga jaoks ühtsed. Siiski on ka üksikisik suuteline oma toiminguis tekitama rituaalseid korduvusi, või pigem on see isegi reegel. On rituaalseid toiminguid, mis keelt ei vajagi, aga kõik need, mis keeleta läbi ei saa, on ikkagi paratamatult ulatusliku leviga rituaalid. See, miks inimesed üleüldse riitusi ja rituaalkäitumist vajavad, on omaette pikk teema, mis jäägu siin kõrvale. Küll mainitagu aga, et meiegi väga sekulariseerunud ühiskonnas pole rituaalid kuskile kadunud, vaid üksnes teisenenud ja peitu pugunud. Abiellumine, lapse sünd, sünnipäevad, juubelid, matused, kõikvõimalikud pühad ja riiklikud tähtpäevad, kultuuri- ja teadusüritused, sõjavägi ja kirikud kogu oma reeglistikuga, seadusandluse vormid ja kohtupidamine, poliitika, diplomaatia, retoorika, kirjavahetus ja muu dokumentatsioon – kõikjal kohtame rohkem rituaalide järgimist kui vaba ja isepäist loominguilisust. See viimane on ikkagi erand, mis kuulub kaunite kunstide valda, kus omakorda üldiselt järgitakse eri kunstialade ja -žanride rituaalsust.

Kogu see ulatuslik rituaaltegevus nõuab keelelt asjakohast vormi. Kõneldud keel erineb siin kirjutatud keelest. Kõnes saame kõigepealt valida kas vaikimise või kõnelemise vahel, lisada jutule miimikat, žeste või kehakeelt vastavalt sellele, kuidas mingi rahva kõnelemisrituaal on välja kujunenud. Eestlase lause on teadagi langeva põhitooniga ja väheemotsionaalne, pigem napi- kui paljusõnaline. Kui eestlased oleksid oma kirjakeele rajanud päris ise ja ilma võõrkeelte eeskujuta, siis poleks meil võib-olla vaja läinud suurt hulka kirjavahemärke ega ka suurt ja väikest algustähte – selliseid kirjakeeli ju maailmas on ja mitte vähe. Selline

kirjakeel sobinuks meie kõnelemisrituaaliga rohkem. Kui eestlase kõnelauset jälgida, siis võiks ka küsi- ja hüüdlauseid tihti lõpetada punktiga, aga kirjakeelde üle võetud võõras rituaal seda ei luba.

Just võõrapärase ülesehitusega kirjakeel on see, mis leiab suurepäraseid võimalusi harrastada rituaalkeelendeid. Rituaalkeelend on selline keelend, mis on semantiliselt peaaegu tühi – ta on lihtsalt tavandi kaunistus, lauakomme, liturgiline element. Kõneldes suudame informatsiooni ülihästi vahendada ka ilma suure ja väikese algustäheta, jutumärkideta, ja pausid kõnes ei lähe kuigi täpselt kokku kirjas leiduvate komade, semikoolonite, koolonite, mõtte- ja sidekriipsude ning punktidega.

Üks rituaalsemaid kohti eesti keeles on kokku- ja lahkukirjutamise juuspeen reeglistik: millal kokku, millal lahku, millal sidekriipsuga. Üheski indoeuroopa keeles, mida olen õppinud, või ka soome keeles siin erilisi probleeme ei teki. Nähtavasti suudab vaid eestlane aduda neid imeväikseid tähenduserinevusi, mida kokkukirjutamine tekitab. Samas ei järgi eestlane kõnes neid reegleid, vaid kipub sõnu meelsasti rohkem ühendama, kui reeglid lubavad. Seda harrastab ka Jaan Kross oma proosas. Huvitav, et eesti keele seda eripära on nii vähe rõhutatud.

Kõneldes võime kaasvestlejat tervitada ja tema poole pöörduda hoopis teisiti, kui nõuab kirjalik rituaal, seda eriti ametikirjades. Omad keelerituaalid on koolis, sõjaväes, politseis, diplomaatias jm. Võime ju proovida neid rituaale rikkuda, aga eks ole teada, mis sellest välja tuleb. Üllataval kombel on usuliturgia kõrval niisama vägev ka teaduskeele rituaalsus. Teadus, mis peaks justkui uurima, avastama ja meie suhtlust ka vormiliselt uuendama, on korrastatud peaaegu sõjaväemäärustiku rangusega: teadlastel on aukraadid, hierarhilised ametid ja karistamiseni range keelevorm väitekirjades ja publikatsioonides. Kirik ja teadus on oma rituaalkeelendid pärinud juba keskajast ega ole neid tänaseni palju muutnud. Seesama lugu on ka õiguskeele ja kohtus kasutatava keelevormiga. Poliitikud on seevastu vahel isepäised ja suutelised rituaale rikkuma.

Omaette teema on epistolaarsed riitused: sellised kohustuslikud täiendid kirjavahetuses nagu *kallis*, *austatud*, *lugupeetud*, *austavalt Teie* jms, ehkki midagi nii südamlikku ja otsetähenduslikku tavaliselt silmas ju ei peeta. Siia kuulub ka kogu viisakusrituaal: kellele sobib öelda *sina* ja kellele *teie*. Üks Prantsuse kuningas hakkas teatavasti iseenda kohta kasutama *meie*-vormi ja see rituaal on osutunud sealpeale väga elujõuliseks eriti poliitikute ja jällegi miskipärast ka teadlaste keelerituaalis. Ju tundub, et seesugune eneseteietamine (U. Lahe termin) suurendab teksti tähtsust ning muudab seda impersonaalsemaks. Ei poliitik ega teadlane taha kergesti öelda *mina*, ei taha võtta isiklikku vastutust, sest see ei sobi riitusesse. *Meie*-vormi kasutatav poliitik kaasab hoopiski minu, kes ma üldse asjasse ei puutu.

Grammatikast on rituaalkeelendeid ehk raske leida, aga kindlasti on nendeks *tuleb*-, *peab*-, *meil on vaja*-konstruktsioonid, sellised enesekäskimised, mis tegelikult on mõeldud hoopis

teistele, mitte kõnelejale endale. Enamasti on need konstruktsioonid pärit juba jutluste rituaalkeelest, nad on manitsevad ja dotseerivad.

Loomulikult sisaldab palju rituaalset semantilist tühjust igasugune kantseliit, kuid sellest on meil õnneks palju ka räägitud. Kantseliidi semantiline tühjus ulatub lausest pikemate lõikudeni, rääkimata tervest tühisõnade massist, mida ametnikud oma kõneturul keerutavad. Sealt on see tunginud kõikjale – kooliõpikutest parlamendisaaolini.

Eestlane ei pea õnneks kaasa tegema neid kannatusi, mida tuleb taluda nende keelte kõnelejatel, kes peavad kohandama foneetilise kõne sellest täiesti erineva kirjaviisiga. Sel juhul on kirjutamine ise rituaalne toiming, millega tuleb oma kõne sõnahaaval kokku viia. Aga selle nähtusega puutume kokku võõrkeeli, näiteks inglise ja prantsuse keelt õppides.

Miks on rituaalsust üldse vaja? Miks loomulikku keelt juba oskav laps näeb koolis ennekõike emakeele puhul vaeva nn õigekeelsuse ehk kirjakeele reeglite omandamisega, kui just see valdkond keelest pole infovahetuses tähtis mitte semantiliselt, vaid ennekõike rituaalselt? Miks õppida end varjama impersonaalse kantseliidi või *naukoobraznõi* (nagu venelased ütlevad) liturgia taha? Mis meid selleks sunnib?

Oleme jutuga alguse juures tagasi. Inimelus pole oluline mitte ainult elu sisu, vaid ka selle vorm, ning mõnelgi puhul on uus sisu vaid vana vormi edasikandja. Ka keele puhul, ka riitustes. Keel ei ole ainuüksi infovahetamise vahend, vaid ka inimolemise vorm. Arusaamatu liturgia on tuhandeid aastaid vanem kui meie värsked teated ja uudised. Mingis mõttes ei olegi need uhiuued tähendused keel, keel on see, milles tähendused ja sisu muutuvad ning vahetuvad, aga mille vorm püsib.

ANDRES LANGEMETS

*Õiguse keel on üldise keele erijuht ja pole sugugi
üldisest keelest täielikult eraldunud märkide süsteem.
Raul Narits¹*

ÜHE SÄTTE KEELEST JA MEELEST. VÕLAÕIGUSSEADUS KEELETOIMETAJA PILGU ALL

Eesti juhtivaid õigusteadlasi Raul Narits on kirjutanud, et tõlgendamine on mõtteline protsess, mille algne objekt on normide keel. Normid oma kogumis annavad teavet õiguskorra sisust, kuid keel ise võib endas kanda alternatiivseid tähendusi või nende varjundeid².

Vaadeldgem võlaõigusseaduse (VÕS) ühe sätte keelelist vormi ja püüdkem selle kaudu jõuda normi sisuni, jäädes tavalugejale jõukohase grammatilise tõlgendamise raamesse.

§ 379. Ehitise ajutise kasutamise lepingu mõiste

(1) Kinnisasja, ehitise või selle osa (ehitis) ajutise kasutamise lepinguga annab või kohustub kutse- või majandustegevuses tegutsev isik (pakkuja) andma tarbijale õiguse kasutada ehitist vähemalt kolme aasta jooksul kindlaksmääratud või kindlaksmäärataval ajavahemikul kalendriaastas. Tarbija kohustub maksma selle eest tasu.

Vabariigi Valitsuse määrusega vastu võetud õigustloovate aktide eelnõude normitehnika eeskirja § 2 lõige 1 sätestab, et seaduse eelnõu tekst peab vastama eesti kirjakeele normile ning olema üheselt arusaadav [Kellele? – K.N.]. Vaatluse alla võetud sättest on aga võimalik aru saada mitut moodi.

1. Alustagem verbifraasist **annab või kohustub andma**. Et tegu on üldkeele sõnadega, mitte seaduses määratletud terminitega, siis lähtugem nende sõnade tavatähendusest. Üldkeeles tähendab osundatud fraas seda, et keegi annab midagi lepingu sõlmimise hetkel või kohustub seda tegema tulevikus. Eesti keeles kasutatakse olevikuvormi ka tuleviku väljendamiseks. Seaduse koostaja on vormilisest kimbatusest pääsemiseks kasutanud modaalset abi-verbil *kohustuma* ja andnud seaduse lugejale vihjamisi mõista, et kõnealuse lepingu võib sõlmida vähemalt kahes vormis. Asja teiselt poolt vaadates meenutagem, et eesti seaduskeeles on imperatiivne värving ka kindla kõneviisi olevikul (*annab* tähendab *peab andma*). Seaduse tekst on oma olemuselt imperatiivne. Seega võiks nimetatud fraasi mõista ka nii: *peab andma* või *kohustub andma*. Kui lepingupool kohustub andma, siis saab teine pool seda temalt ka nõuda – tekib nõudeõigus –, ent sama kehtib ka juhul, kui lepingupool on

¹ R. Narits. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn 2002, lk 152.

² Sealsamas, lk 148.

allkirjastanud lepingu, mille kohaselt ta *peab andma*. Seega võib õiguse seisukohast vaadatud olla tegu ka sünonüümidega, mille üheaegne kasutamine on liiast. Kumba verbi eelistada? VÕS-i § 8 lõike 1 kohaselt on „leping tehing kahe või enama isiku (lepingupooled) vahel, millega lepingupool kohustub või lepingupooled kohustuvad midagi tegema või tegemata jätma“ (ka selles sättes saanuks sõnakordust vältida, kasutades sõnaühendit *vähemalt üks lepingupool kohustub*). Võrdlus osundatud sättega peaks kallutama kaalukausi *kohustub andma* kasuks, ent piisab ka lihtvormist *annab*. Ei ole põhjust seaduse lugejat eksitada.

2. Juriidilisesõnamängu teine markantne näde on tarind kindlaks määratud või kindlaks määrataval ajavahemikul. Grammatilise vormi poolest on tegemist tegusõna käändeliste vormidega, täpsemalt mineviku ja oleviku kesksõnadega, mis igapäises keelekasutuses ühes tarindis koos ei esine. Loogiliselt mõeldes võiks eeldada, et seaduse koostajad on püüdnud sättega hõlmata ehitise ajutise kasutamise lepingu võimalikud erandid, nagu tüüptingimustega leping, mille puhul on kõnealune ajavahemik ette kindlaks määratud ning seda ei saa enam läbirääkimistel muuta. Kuid võiks ka arvata, et vihjatakse võimalusele määrata ajavahemik kindlaks tulevikus, pärast lepingu sõlmimist, s.t jätta tingimus lahtiseks. Kuid kas ilma nii olulise tähtajata üldse saab lepingut sõlmida? Liiatigi pole lisatud, millal ja millises vormis lahtine tingimus kindlaks määratakse. Mingit tarvidust kasutada mõlemat kesksõna ei ole, piisab sobivaimast, nagu *kindlaks määratud*. Teatavasti on kesksõna liigi poolest ambivalentne ja võib lauses käituda ka omadussõnana. Nii ka vaadeldavas sättes, kus esmalt on kindlaks määratud kui ajavahemiku oluline omadus, mitte see, millal on ajavahemik kindlaks määratud. Seega on seaduse lugeja eksitusse viidud juba teist korda.

Normitehnika eeskirja § 9 lõike 2 järgi sõnastatakse paragrahvi esimeses lõikes üldine säte ning järgmistes lõigetes selle sätte täpsustused või erandid. Lähtudes paragrahvi pealkirjast ja järgides normitehnika eeskirja, peaks vaatlusalune säte olema üldine ning andma edasi ehitise ajutise kasutamise lepingu põhiolemuse. Nimetatud lepingu võimalike erandvormide ja lisatingimuste käsitletu võiks olla järgmistes lõigetes ning siis juba põhjalikumalt seletatuna ja viidetega asjakohastele paragrahvidele või õigusinstituutidele. See teeniks samuti sätte sõnastuse ühese arusaadavuse huve. Tõsi küll, VÕS-i § 1 lõikes 1 on esitatud põhimõte, et seaduse üldosa [Seal on sadu paragrahve – K.N.] sätteid kohaldatakse kõigile selles seaduses või muudes seadustes nimetatud lepingutele, kuid see pakub vähe lohutust seaduse tavalugejale, kes juhtumisi ei ole jurist.

Kokkuvõtteks meenutagem, et üldkeele sõnade puhul ei kanna tähendust mitte pelgalt sõnatüved, vaid oma tähendusvarjundi lausele lisavad ka sõnade morfoloogilised tunnused ja lõpud, millest igaüks toob endaga kaasa oma tähendusvälja. Kui üldkeele iga sõna käsitada terminina ja seaduse sätet neist laotud mosaiigina, mis on valmistatud sideainet ehk keelereegleid arvestamata, võivad sõnad hakata üksteist pigem segama kui täiendama. Üldkeele sõnade vormide kuhjamine sättesse selleks, et vihjata juriidilisele alltekstile, ei ole parim lahendus mitte üksnes keele ega stiili seisukohalt, vaid ennekõike seaduse arusaadavuse aspektist. Et seadus oleks mõistetav, tuleb selles läbimõeldult ja sidusalt kasutada nii termineid kui ka üldkeele sõnu. R. Narits on kirjutanud: „Mida täpsemalt on õigus formuleeritud,

seda kindlamini ta ka inimkäitumises realiseerub ning vastupidi – mida ebatäpsemad on õiguslikud formuleeringud, seda ebakindlam on ka õiguse tegelik realiseerumine.³

Vaadeldava sätte teksti muud vormilised küsitavused

1. Arusaamatuks jääb, miks on seaduse koostajad eelistanud selgitusi anda sulgudes, kui nii koostaja kui ka lugeja seisukohast olnuks mugavam kasutada üldlevinud lühendvormide esitamise viisi, näiteks: (selles peatükis edaspidi *ehitis*).

2. Tähtaeg on sõnastatud ebakorrektselt ja tekitab segadust kahe sõnajärjevea tõttu. Esi- teks ei mahu kolm aastat ka parima tahtmise juures ühe kalendriaasta sisse ja teiseks võib sätet mõista ka nii, et ajavahemik ise on määratud kindlaks kolme aasta jooksul.

3. Paiguti on tekst liiga lakooniline. Näiteks peaks teises lauses täpsustama, mille eest tarbija tasu maksab. Korrelaadi *see* kasutamine teises lauses ei ole parim lahendus.

4. Hea tahtmise korral võinuks seaduse koostajad vältida halvastiililist *kutse- või majandustegevuses tegutsevat isikut*, asendades selle näiteks VÕS-i § 44 eeskujul tarindiga *isik, kes sõlmib lepingu oma kutse- või majandustegevuses*, mille puhul ei jää kahtlust, et lepingu sõlmija on tõepoolest nimetatud tegevusega hõivatud.

Arusaadavam sõnastus võinuks olla järgmine

(1) Kinnisasja või ehitise või ehitise osa (selles peatükis edaspidi *ehitis*) ajutise kasutamise lepinguga kohustub selle lepingu oma kutse- või majandustegevuses sõlminud isik (edaspidi *pakkuja*) andma tarbijale õiguse kasutada ehitist kindlaksmääratud ajavahemikul kalendriaastas vähemalt kolme aasta jooksul. Tarbija kohustub maksma ehitise kasutamise eest tasu.

Selle mõtteavalduse ajendas asjaolu, et võlaõigusseaduses on sätestatud käitumisreeglid ülilailaiale subjektide ringile ehk enamikule Eesti inimestele, kes peaaegu iga päev astuvad lepingusuhetesse kaupluses, pangas, ühissõidukis jm. Seetõttu on kõnealuse seaduse puhul iseäranis sobilik meenutada saksa õigusteadlase Rudolf Iheringi soovitus seadusandjale: mõelda nagu filosoof, ent rääkida nagu talupoeg. Seadusi ei tuleks kirjutada juriidilises argoos ega üksnes äravalituile arusaadavalt, vaid nii, et seaduskuulekas inimene tema elu korraldavatest reeglitest tervet talupojamõistust kasutades ka aru saaks.

KRISTINA NÕGOLS,
Põllumajandusministeeriumi
õigusosakonna keeleteimetaja

³ R. Narits. Osund. teos, lk 136.

VÕITLUS UDUTAMISEGA

(Algus Õiguskeeles nr 1)

Selles Õiguskeeles numbris jätkub jutt Euroopa Komisjoni teenistuse “juriidilise udu” vastasest võitlusest, täpsemalt EL-i institutsioonides vastuvõetavate õigusaktide koostamiseks antud soovitudest. Järgnev on suures osas refereering selge inglise keele komisjoni (Plain English Commission) direktori Martin Cuttsi tööst “Selgitades euroõigust” (“Clarifying Eurolaw”), mis on väljas Euroopa Komisjoni tõlketeenistuse uduvastase võitluse koduleheküljel Internetis (<http://europa.eu.int/comm/translation/en/ftfog/index.htm>). Ettekande selle kohta, kuidas EL-i direktiive selgemini kirjutada, et liikmesriikide kodanikud, sealhulgas juristid, neist paremini aru saaksid, esitas Martin Cutts 2001. a 1. juunil Stockholmis peetud Euroopa õiguse konverentsil. Hiljem on ta seda esitanud mitmel seminaril EL-i institutsioonide ametnikele ja seaduseelnõude koostajatele, tõlkijatele ning teistele asjahuvilistele.

Martin Cuttsi ettekanne algab teoreetilisest osast, milles ta käsitleb EL-i õiguse selguse vajalikkust, kirjeldab arusaadava keele kasutamist takistavaid emotsionaalseid barjääre, põhjendab vajadust kirjutada kodaniku jaoks igale direktiivile sisukokkuvõtte ning vaatleb põhimõtteid, mida tuleks järgida direktiivide keelekasutuse parandamise huvides. Ettekande teine osa sisaldab ühe direktiivi analüüsi ja sõnastust, mis on kodanikule arusaadav. Eelkõige selle praktilise osa pärast hinnatakse Martin Cuttsi tööd uduvastaste hulgas eriti väärtuslikuks: siin on tõepoolest konkreetsed soovitud, mida direktiivide kirjutamisel saaks arvestada.

Vaevalt on kuskil selle seisukoha vastaseid, et EL-i õigusaktid (või seadused üldse) peaksid olema selged ja arusaadavad. Teatud juhtudel on “udu” põhjendatud reguleerimisala keerukusega. Direktiive analüüsid jõe Martin Cutts siiski arusaamisele, et nende keerukus ei tulene niivõrd komplitseeritud teemadest, kuivõrd ebaharilikust keelekasutusest, vigastest lausekonstruktsioonidest ning info edastamise süsteemist. Ühesõnaga: õigusaktide keerukuses on süüdi lingvistiline ja struktuurist tulenev “toss”, mille põhjuseks on omakorda vilets töö eelnõu koostamise ajal.

Inglise keeles on segase õigusteksti jaoks tabav sõna *legalese* [J. Silveti sõnaraamatu järgi *juriidiliste tekstide keeruline sõnakasutus* – H. S.], mis tähendab vahvat sõnakasutust, paari tuhande sõnalisi lauseid, arhaisme jne. “*Legalese* on kahekordselt alandav: esiteks alandab see autoreid, kes tunduvad sihikindlalt näitavat oma võimu või hoolimatust, ja teiseks lugejat, kes pannakse end tundma vähetähtsana või lausa rumalana.” Kuid juristid on ilmselt juba oma hariduse kaudu kiindunud “juriditsismi” ning ei aita muu, kui neid veenda, et “keerulisel teemal suudab keerulise teksti koostada iga tobu, tõelist annet näitab see, kui keeruline teema suudetakse sõnastada selgelt”.

Martin Cutts soovib koostada direktiividele kokkuvõtte kodaniku jaoks (citizen's summary), millel mõistagi ei oleks mingit juriidilist jõudu ning mis ei annaks ka mingit alust tõlgendamiseks (EL-i õigust tõlgendab Euroopa Kohus). Esiteks annaks kokkuvõtte lugejale ülevaate õigusakti sisust. Teiseks ei laseks kokkuvõtte koostamine seadusandjatel unustada teksti lõppkasutajat. Ja kolmandaks väldiks sellise kokkuvõtte olemasolu paljude kuulujutu tasemel väärtõlgenduste tekkimise, mis on ajakirjanike kaudu pahatihti levima pääsenud just sellepärast, et teksti sisu on arusaamatu ja raskesti mõistetav.

Soovitused arusaadavamate direktiivide koostamiseks

- Direktiivil peaks olema lühike ja selge pealkiri. Numbrist üksi ei piisa. [Direktiividel üldiselt on pealkirjad. Kuid nagu Eestis, nii on ka EL-is "direktiivi nr see ja see muutmise direktiive", mille puhul lugeja ei saa identifitseerida valdkondagi. – H. S.]
- Direktiiv peaks selgelt esitama oma eesmärgi.
- Direktiivi struktuur peaks olema kergesti jälgitav, lugeja peaks suutma kerge vaevaga üles leida teda huvitava jaotise ja saada ettekujutuse kogu direktiivi ülesehitusest.
- Direktiiv peaks olema kirjutatud kaasaegses keeles, kasutada tuleks ühemõttelisi sõnu ja väljendeid.
- Direktiiv peaks olema eeskujuks teistele Euroopa Komisjonis ja Euroopa Parlamendis koostatavatele õigustekstidele.
- Direktiiv peaks olema arusaadav igale intelligentsele, teadmishimulisele ja asjast huvitatud kodanikule, mitte ainult juristile, poliitikule, ettevõtjale või huvirühmale.

Martin Cutts analüüsib lähemalt nõukogu 1988. a 3. mai direktiivi, millega liikmesriigid peavad kohandama oma mänguasjade ohutust käsitlevad õigusaktid. Sissejuhatuses ütleb ta, et tema ümberkirjutatud direktiiv ei ole originaali ekvivalent, tõenäoliselt on tekkinud mõned sisukaod. Tähelepanuväärne on asjaolu, et originaali mõnd segast kohta ei suutnud seletada ka EL-i institutsioonide juures töötavad eksperdid, kellelt oli nõu küsitud.

Mänguasjadirektiivi kirjutamise ajaga võrreldes on EL-i õigusaktide eelnõude koostamises mõndagi muutunud ja seda peaaesjalikult 1998. a 22. detsembril sõlmitud institutsioonidevahelise kokkuleppe tõttu, mis esitab ühenduse õigusaktide koostamise ühtsed kvaliteedinõuded.¹ Nende juhtnõuete järgi tuleks esitada direktiivi lühike pealkiri. Põhjenduste osa saaks vormistada iseseisvate lausetena ja nõnda, et lõigud (põhjendused) on nummerdatud. [Senine tava nägi ette ühe lausena vormistatud preambuli, kusjuures iga põhjendus algab sõnaga *whereas* ja lõpeb semikooloniga. Keskmise preambuli on vähemalt kolme lehekülje pikkune. – H. S.] Juhiste kohaselt tuleks eraldi artiklites esitada direktiivi eesmärk, kohaldamisala ning terminite määratlused. Samuti soovitatakse juhistes õigusaktide parema loetavuse huvides jaotada artiklid pealkirjastatud jaotistesse.

¹ Vt Euroopa Liidu õigusaktide koostamise kvaliteedinõuded. – Õiguskeel 2002, nr 4, lk 9–12.

Neile juba omaks võetud soovitudele lisab Martin Cutts vajaduse esitada sisukord ja lühikokkuvõte. Struktuuri saaks muuta selgemaks sellega, kui kohe alguses öelda, mida direktiiviga saavutada tahetakse ja millal peavad liikmesriigid direktiivi oma õigusesse üle võtma. [Praegu on ülevõtmise tähtajad nimetatud direktiivi viimastes artiklites. – H. S.] Radikaalseim muudatuseettepanek puudutab põhjenduste osa, preambulit, mille Martin Cutts soovib esitada direktiivi lõpus: “Mitte sellepärast, et need oleksid tähtsusetud, vaid sellepärast, et suuremale osale lugejatest on need vähema tähtsusega kui kokkuvõte või artiklid (regulatiivosa).”

Tekstiosa toimetamine näeb Martin Cuttsi soovitusel välja järgmine:

originaal

... arvestades, et mänguasja ohutusnõudeid tuleb arvesse võtta mänguasja turustamisel, pidada silmas vajadust tagada selle standardi nõuete täitmine mänguasja kogu ettenähtava ja normaalse kasutusaja jooksul;

toimetatud tekst

Mänguasi ei peaks olema ohutu mitte ainult turustamise ajal, vaid kogu ettenähtava ja normaalse kasutusaja jooksul. [Eesti toimetaja ilmselt üritaks siin vältida mitte-konstruktsiooni: Mänguasi peab olema ohutu nii turustamise kui ka kasutamise ajal. – H. S.]

Autor toob näiteid nominaalstiili, ristviitamise ja viitamata jätmise kohta (nt räägitakse “olulistest nõuetest” ja alles mitu artiklit hiljem selgub, et kõnealused olulised nõuded on esitatud direktiivi lisas), terminite defineerimise kohta vales kohas (nt alles neljandal esinemisel), passiivi liigkasutamise kohta. Eraldi peatub ta ingliskeelsetel arhaismidel (*hereinafter, thereof, in pursuance of*) ja reeglitel, kuidas õiguskeeles kasutada abiverbe *must* ja *shall* ning side sõnu *if* ja *where*.

Suur osa soovitudest on sellised, mida annaks tõenäoliselt iga teksti toimetamisega kokku puutunud inimene. Töö peamine väärtus seisneb aga selles, et on esitatud arusaadava sõnastamise näide. Järeldus, milleni analüüsi käigus jõutakse, on ootuspärane. Nagu arvata võiski, ei sõltu õigusakti arusaadavus üksnes esitusviisist (keelelisest kujust), vaid eelkõige koostaja mõtte selgusest.

Martin Cuttsi ettekandele järelsõna kirjutanud uduvastase kampaania juht Emma Wagner võtab tabavalt kokku: “EL-i institutsioonide juures ametis olevad juristid ja tõlkijad on nende poliitikute teenistuses, kes töötavad välja unikaalset rahvusvahelist kompromissi, s.t EL-i õigusakte. Kui otsustajad väldiksid jamamist, saaksime meie, sõnaseadjad, vältida udu tamist.”

HILLE SALUÄÄR,

Eesti Õiguskeele Keskuse keeleteoimetaja

KARISTUSSEADUSTIK JA KEELELOOGIKA

(Algus Õiguskeeles nr 1)

Mitmenäoline isik

Isiku mõistega seonduvalt on Jaan Sootak arutlenud terminite *tegija*, *toimija*, *toimepanija*, *täideviija* ja *osavõtja* tähenduse üle, lähtudes lausest „*Isik* on see, kes midagi teeb, kes on *tegija*.“¹ Selline lähtekoht juhib ta väideteni „Alati ei saa aga *kurjategija* olla *isiku* sünonüüm“ ning „Seega ei saa *toimepanijat* pidada *isiku* sünonüümiks kas või § 28 lõike 1 näitel.“² Neid iseenesestmõistetavusi ei peaks olema vaja kellelegi uuesti tõestada. Nähtavasti on aga tarvis rõhutada, et ka *tegija* pole *isiku* sünonüüm. Isik võib olenevalt olukorrast olla kas tegija või seisundis olija, tegevuse või protsessi taluja vm. Sellel pole midagi pistmist sünonüümiaga ehk samatähenduslikkusega. Kui mõni mees on kalur, siis ei tähenda see veel, et *mees* ja *kalur* oleksid sünonüümid.

Kahjuks ei selgita J. Sootak, miks tema meelest „*tegija* ei ole tõepoolest kuigi hea termin, nagu ka selle asemele pakutud *toimija* (O. Jaggo)“³. Tema arutluskäigus leiduvad laused „Võib arvata, et seaduses laialdaselt kasutatud *isik* jääb domineerima ka edaspidi“ ja „*Isiku* asemel võiks saksa keele eeskujul kasutada *tegitat* (Täter)“ näivad osutavat, et otsitakse mingit täielikku sünonüümi. Enam-vähem sama mahuga on ju sõna *inimene*, mida võiks seadus tekstides vaheldumisi *isikuga* julgelt kasutada. Olekski inimlikum. Mingi teise täis-sünonüümi järele pole aga mingit vajadust, sest nagu tõdetud, võib isik ehk inimene olukorrast sõltuvalt olla mitmes rollis, sh ka (*teo*) *toimepanija*, *süüteo täideviija* (§ 21) ja *osavõtja* (§ 22); ent samuti kannatanu, ohver, pealtnägija või tunnistaja.

Loomulikult on vajadust mööda võimalik iga niisugust inimrolli veel liigitada, näiteks kasutades termineid *kaastäideviija* (KarS), *üksiktäideviija* ja *vahendlik täideviija*. Viimase kahe kohta väidetakse, et need „on dogmaatikas ja kohtupraktikas tunnustatud ning neist loobuda ei ole vaja ega ka võimalik.“⁴ Viidatud kirjutisest ei selgu, kes, millal ja miks on soovinud need kõrvale jätta, kuid puht põhimõtteliselt peab alati saama loobuda halvadest terminitest. Näiteks ei saa kuidagi öelda, et *vahendlik täideviija* oleks ladus termin.

Lausa eksitav on väide „Paragrahvi 21 lõike 1 kohaselt saab *täideviija* olla *üksiktäideviija* või *vahendlik täideviija* ja sama paragrahvi lõike 2 kohaselt *kaastäideviija*.“⁵ KarS-i § 21

¹ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – Õiguskeel 2001, nr 5, lk 30.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – Õiguskeel 2001, nr 5, lk 31.

⁵ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – Õiguskeel 2001, nr 5, lk 30.

lõikes 1 on üpris selge eestikeelne väide „Täideviija on isik, kes paneb süüteo toime ise või teist isikut ära kasutades.“⁶

Näib et *üksiktäideviija* ja *vahendlik täideviija* on selle väite ümberjutustaja sõnavalik ega ole üldse mingid terminid. Kas ehk *vahendlik täideviija* on seesama, mis seaduse tekstis korra esinev *teo vahendaja*?

„Teist isikut kasutava täideviimise korral algab süüteokatse hetkest, mil isik minetab kontrolli toimuva üle või kui **teo vahendaja** vastavalt isiku ettekujutusele teost vahetult alustab süüteo toimepanemist“ [KarS § 25 lg 3; siinne esiletõst – P. N.].

Muidugi on professor Sootakil õigus selles, et slängi ei tohi õiguskeelde üle kanda. Õigupoolest ei kõlba släng ühegi eriala oskuskeelde. Aga pigem näib häda olevat hoopis selles, et õiguskeelde kiputakse üle kandma kantseliiti – kuigi ka see on omamoodi släng, nimelt ametnike oma. Mis tahes eriala oskuskeel ainult võidab selguses, kui välditakse kantseliitliku nimisõnatõbe (kuhjatud *mine*-vorme) ning tarvitatakse täpseid ja ladusaid termineid.

„Mis puutub *toimepanemisse*, siis selle mõiste võtab KarS üle KrK-st. Termin on küll veidi kohmakas, kuid siiski parem kui õigusvälistes ringkondades võrdlemisi laialt levima hakanud *sooritamine*. Selle vastu võib väita, et sooritatakse *salto mortale*’t ja eksamit, mitte aga kuritegu. Samuti ei ole kuidagi võimalik sooritada *tegevusetust*.“⁷

Saab vaid nõustuda prof Sootakiga, et termin *toimepanemine* on kohmakas, ent tema argumentatsioon *sooritamise* vastu pole päris veenev. Tõesti on võimatu „sooritada tegevusetust“, kuid vähemalt niisama võimatu on ka „tegevusetust toime panna“. Just sel põhjusel osutub keeleliseks mõttetuseks väide „Tegevusetusega toimepandud süüteo puhul võib kohus kohaldada käesoleva seadustiku §-s 60 sätestatud“ (KarS § 13 lg 2).

Eesti keeles saab sooritada mis tahes tegevust. Seda kinnitab pilk sõnaraamatuile. Vahel eristatakse kaht *sooritama*-verbi: ühe tähendus on ’eksameid õiendama’, teisel üldisem ’korda saatma, toime panema, teostama’.⁸ Kirjakeele seletussõnaraamatus on *sooritama* ’korda saatma, teoks v. ära tegema; tegema’.⁹ Sealsamas esitatud näidete seas leiduvad *Kuriteo sooritanud alaealised. Ma ei sooritanud mõrva*. Professor Saagpak esitab *sooritama* sünonüümideks *tegema, teostama, korda saatma, täitma; (ära) õiendama, täide viima v. saatma; andma; jõudlema*.¹⁰ Näidetena on esitatud nii *eksamit* kui ka *kuritegu sooritama*.

Ometi ei arva ma, et asendades tekstis *toimepanemise* kõikjal *sooritamisega*, saaksime keelelt ladusama seadustiku. Pigem tuleks paljudel juhtudel sellelaadsest nimisõnast üldse

⁶ RT I 2002, 82, 480.

⁷ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – Õiguskeel 2001, nr 5, lk 31.

⁸ A. Õim. Sünonüümisõnastik. Tallinn 1991.

⁹ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Tallinn 1999. V kd, 3. vihik.

¹⁰ P. F. Saagpak. Sünonüümi-sõnastik. Brampton 1992.

loobuda, sest see on enamasti hoopis liigne. Kuigi *toimepanemine* on KarS-is peaaegu igas paragrahvis, pole ladiusat keelt siiski suudetud täiesti ära *mine*-tada: ”**Sama teo eest**, kui sellega on tekitatud suur kahju, – karistatakse ühe- kuni viieaastase vangistusega” [KarS § 428, lg 2; sinne esiletõst. – P. N.].

Osundatud seaduseväide ei muutuks kübetki sisukamaks, kui see algaks fraasiga *sama teo toimepanemise eest*. (Miks selles ja teisteski samalaadseis lauseis tarvitatakse mõttekriipsu, on mõistatus.) *Toimepanemiseta* on tulnud toime ka sõnastades kogu § 15, ”Tahtlik tegu ja ettevaatamatu tegu”.

Kui paragrahvi algul juba väidetakse ”Eesti karistusseadus kehtib väljaspool Eesti territooriumi **toimepandud teo** kohta ...”, siis pole enam mingit vajadust samas paragrahvis *toimepanemist* üha uuesti korrata: „... teo toimepanija oli teo **toimepanemise** ajal Eesti kodanik või sai selleks pärast teo **toimepanemist**...” [KarS § 7; siinsed esiletõstud – P. N.].

Et ilmselgelt mõeldakse ikka sedasama tegu, siis piisab keeleteoloogikat tundes igati sõnastusest ...*teo toimepanija oli teo ajal Eesti kodanik või sai selleks pärast tegu* ... Ladiusalt lausetaja väldib asjatuid kordusi. Nii mõnigi kord osutub *mine*-nimisõna ülearuseks juba esimesel korral, nt §-de 10 ja 11 pealkirjades, mis oluks selged lühidalt „*Teo aeg*“ ja „*Teo koht*“.

Tegevusetusega toimepandud süüteo (§ 13 lg 2) asemel sobinuks keeleteoloogikat ja semantikat järgiv *tegevusetusest johtunud süütegu* – või koguni liitsõnana *tegevusetusesüütegu*. Viimatinimetatu on küll pikavõitu ning seepärast ebamugav, kui seda tuleb palju kasutada. Selle asemel oleks mõeldav ka lisandfraas *tegevusetus kui süütegu*.

Võrreldes kriminaalkoodeksit ja uut karistusseadustikku, juhib J. Sootak tähelepanu: „Seoses *täideviimise* ja *osavõtu* uue sisuga lakkab olemast selline eristus nagu *kaassüüdlus* ehk *kaastäideviimine* ja *osavõtt kitsamas mõttes*. Viimase väljendi võib asendada terminiga *osavõtt*.“¹¹ Kasutada üht ja sama terminit „laiemas mõttes“ ja „kitsamas mõttes“ pole kunagi otstarbekas, nii et ühese mõistemahuga *osavõtt* on igati tervitatav.

Paraku ei järgi terminite *toimepanija* ~ *toimepanemine*, *täideviija* ~ *täideviimine* ja *osavõtja* ~ *osavõtt* tähendus KarS-is keele loomulikke tähendusi. Paragrahv 20 „Teo toimepanija“ sätestab: „Teo toimepanijad on täideviija ja osavõtja.“; § 21 „Täideviija“ lõige 1 väidab: „Täideviija on isik, kes paneb süüteo toime ise või teist isikut ära kasutades.“; § 22 „Osavõtja“ lõige 1 määratleb: „Osavõtjad on kihutaja ja kaasaaitaja.”

Eesti keele loomulike tähenduseseoste järgi on kõik inimesed, kes teo või sündmusega seotud, selle osalised ehk sellest osavõtjad. KarS-i keelepruugis on aga peaosaline nende hulgast välja arvatud ning osavõtjaiks peetakse üksnes kõrvalosalisi – või täpsemalt **kaasosalisi**. Miks mitte nimetada asju nende õigete nimedega?

¹¹ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – Õiguskeel 2001, nr 5, lk 31.

Paragrahv 23 „Väärteo toimepanemine“ sätestab: „Väärteo puhul on karistatav üksnes täideviimine.“

Üks kahest, kas *toimepanija* või *täideviija*, näib olevat üleaarne. Et need sõnad on sünonüümid, siis on raske neid erineva tähendusega terminitega tarvitada. Kuivõrd mõlemad on liit-sõnadena kohmakad kasutada, siis tuleks ehk nende asemel siiski võtta kasutusele *sooritaja*.

Loomuliku eesti keelega kooskõlas võinuks §-d 20–23 sõnastada näiteks nii (NB! Kolm paragrahvi praeguse nelja asemel.)

§ 20. Teo osaline

Teo osalised on sooritaja ning kaasosalistena kihutaja ja aitaja.

§ 21. Sooritaja

- (1) *Sooritaja on isik, kes sooritab süüteo ise või teist inimest ära kasutades.*
- (2) *Kui vähemalt kaks isikut sooritavad süüteo ühiselt ja kooskõlastatult, vastutab igaüks neist sooritajana. Sooritajad on ka need, kelle ühine ja kooskõlastatud tegu vastab süüteo koosseisu tunnustele.*
- (3) *Väärteo puhul karistatakse üksnes sooritajat.*

§ 22. Kaasosaline

- (1) *Kihutaja on isik, kes meelega ajab teise inimese tahtlikule õigusvastasele teole.*
- (2) *Aitaja on isik, kes tahtlikult abistab teist isikut tahtlikus õigusvastases teos füüsiliselt, aineliselt või vaimselt.*
- (3) *Kaasosalisele mõistetakse karistus seaduse sama sätte järgi, mille järgi vastutab sooritaja, kui käesoleva seaduse §-s 24 ei ole sätestatud teisiti.*
- (4) *Aitaja puhul võib kohus kohaldada käesoleva seaduse §-s 60 sätestatud.*

Seadused rahvale mõistetavaks

Küllap tasuks püüelda sinna poole, et seadused oleksid selgelt mõistetavas keeles, ilma et püütaks neisse kõikjale sisse põimida kõiki juriidilisi jõnksu ja peensusi, selleks kohati keeleloomulikke tähenduseseid tundmatuse ni muutes. Siis võiks loota, et iga kodanik saab aru seaduse mõttest ning saab tõsiselt võtta ka Riigikogu koduleheküljel kirjas olevat väidet „Seadused sisaldavad üldkohustuslikke käitumiseeskirju“.

Seaduste kommentaarid, rakendusaktid jms võiksid aga vabalt olla õiguskeeles, st õigusteaduse oskuskeeles – see võiks olla elukutseliste juristide töömaa, kus nad saavad arutleda kohtulahendite jm üle. Loomulikult ei tohi mis tahes oskuskeelgi minna vastuollu keele ehituse ja toimimise üldiste seaduspärasustega ning vältima peab asjatult keerukat väljendusviisi.

Sidesõna *ehk* tähendab eesti keeles seda, et üht ja sama mõistet väljendatakse mitme sõnaga. Lausest „*Süü* on karistatava teo **ehk** deliktistruktuuri kolmas, viimane tasand¹²“ järeldub seega, et karistatav tegu = deliktistruktuur.

¹² J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogias (2). – Õiguskeel 2002, nr 1, lk 16.

Tuletusliide *-stik* väljendab kogumit, seega peaks karistusseadustik olema karistamiseks vajalike seaduste kogum. Paraku läheb keeleteadusega vastuollu juba KarS-i § 1 lõige 2 [siinne esiletõst – P. N.]: „Karistus**seadus** käesoleva peatüki tähenduses on käesolev **seadustik** või muu seadus, mis näeb ette karistuse süüteo eest.“ Paragrahvides 5–9 kõneldakse karistusseaduse kehtivusest. Seadus ei ole seadustik, nagu käänd pole kännustik ega ilm ole ilmastik!

Ühiskeskes arusaadavaid seadusi on kõige hõlpsam kirjutada nii, et riigikogulased ning õigus- ja keeleteadlased teevad algusest peale tihedat koostööd. Siis ei tekiks nii tihti olukordi, kus juristidel on põhjust pahandada, et keeleteadlased parandavad terminina tarvitatava *ebaõiguse* valesi *ebaõigluseks* vms; või filoloogidel on alust seadusetekstile ette heita eesti keele ehitusega vastuollu minekut.

Olgu terminiga *ebaõigus* kuidas tahes, ometi ei saa põhimõtteliselt nõustuda väitega „Selle termini üle ei ole aga enam mõtet vaielda, sest ta on õigustekstides juba juurdunud.“¹³ Kui lähtuksime sellisest põhjendusest, ei oleks kuidagi võimalik terminoloogiat arendada. Pealegi ei paista *ebaõigus* olevat kuigi vana termin, vähemalt kui uskuda Jaan Sootaki enese sõnu: „Karistusõigusreform on peale *ebaõiguse* toonud eesti keelde veel ühe ilusa ja vajaliku sõna – *õigushüve*.“¹⁴ Kui jutt käib sellest samast reformist, siis pole ju *ebaõigus* saanud kuigi kaua juurduda.

Ka väidet „Terminoloogiliselt on seaduse keel ja teaduse keel kaks täiesti ise asja“¹⁵ ei saa võtta tõesena. Küllap peab õigusteaduse terminoloogia hõlmama ka seaduste oskussõnavara, muidu ei saaks ju seadusi teaduslikult käsitleda. Samuti ei kõla üleilmastuva maailma keelterohkusega hästi kokku arvamus „Õigusdogmaatika aga vajab erialaseid võõrkeelendeid, mille kasutamine on paratamatu juba seetõttu, et eri keeli rääkivad juristid üksteisest aru saaksid.“¹⁶ Kui eesti, saksa ja vene juristid rahvusvahelisel nõupidamisel suhtlevadki kas inglise või hispaania keeles, ei tähenda see sugugi, et ka koduses keelekeskkonnas tuleks vältimatult võõrkeelendeid pruukida.

Et üle erialapiiridegi õnnestuks eestlastel suhelda täpselt, on vaja eesti keele õpet ülikoolis ja järjekindlat täiendõpet hiljemgi – õppida ja harjutada pole kunagi hilja, ei advokatuuris, Riigikogus ega volikogus. Mis tahes eriala oskuskeeles on küll oluline koht terminoloogial, kuid oskuskeel sellega ei piirdu. Oskus arusaadavat emakeelset teksti luua on haritlasele kindlasti omane.

PEEP NEMVALTS,

TPÜ eesti filoloogia osakonna dotsent,
Stockholmi Ülikooli teadur,
filosoofiadoktor

¹³ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – *Õiguskeel* 2001, nr 5, lk 32.

¹⁴ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (1). – *Õiguskeel* 2001, nr 5, lk 33.

¹⁵ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (2). – *Õiguskeel* 2002, nr 1, lk 22.

¹⁶ J. Sootak. Karistusseadustiku terminoloogiast (2). – *Õiguskeel* 2002, nr 1, lk 23.

ISIKUNIMI JA SELLE ÕIGUSLIK REGULATSIOON¹ (1)

SISSEJUHATUS

„*Nomen est omen* – nimi on enne,“ ütlesid vanad roomlased.

“Mida tähendavad nimed?” küsib Kanepi pastor Johann Philipp von Roth leplikult oma kuulajatelt Karl Ristikivi romaanis “Hingede õõ”. Vastuse annab pastor Roth ise: “Nimed on ainult meelespidamise vahend, muud midagi. /.../ Mõni nimi jääb paremini meelde ja siis püüame end ja teisi veenda, et see ongi õige nimi.”²

Oskar Lutsu teoses “Kevade” püüab rätsepmeister Kiir veenda kõstrit, et *Kolumbus Krisostomus* sobib igati tema poja nimeks. Kuid ristitud saab poiss nimega *Bruno Benno Bernhard*...

Kuidas on isikunimed seotud kultuuriga? Kuidas on isikunimed kujunenud sellisteks, nagu me neid tänapäeval kasutame? Kas 21. sajandil, kui riikide vahelt kaovad piirid, sarnastuvad ka nimed ja nende õiguslik regulatsioon? Millised on isikunimeregulatsiooni peaprobleemid? Need ja veel teisedki küsimused panid töö autori mõtlema ja vastuseid otsima.

Nimevaldkonna põhiprobleemid tulenevad nimepaneku või -muutmise vabadusest ja reguleerimisest ning ametnike võimupiiridest. Igal isikul peab olema vabadus nime pannes või muutes valikuid teha. Samas tuleb seda vabadust reguleerides lähtuda kindlatest printsiipidest, et rahuldada riigi vajadused ja vältida anarhiat. Valikuvabaduse ja õigusliku regulatsiooni vahele tuleb mahutada ka ametnike võimupiirid, nende kohustused ja nõuandev roll.

Riigi seisukohalt on nimi üks olulisemaid isiku identifitseerimise vahendeid. Üleminekuga elektroonilisele asjaajamisele, kus puudub vahetu kontakt isikuga ja seetõttu ka riigipoolne kontrollivõimalus, muutub isikunimede õiguslik reguleerimine veelgi olulisemaks.

Arvatavasti kerkib Euroopa Liiduga ühinemisel päevakorda ka nimeseaduste ühtlustamise vajadus, sest seoses isikute vaba liikumisega muudetakse sagedamini ka koduriike.

Antroponüümika ehk isikunimede uurimine ei ole olnud Eestis eriti intensiivne. Selle valdkonna vastu on huvi tundnud peamiselt keeleteadlased Paul Ariste, Matthias Johann Eisen, Villem Ernits, Oskar Kallas, Julius Mägiste, Peeter Päll, Edgar Rajandi, Eduard Roos, Andrus Saareste, Henn Saari, Helmut Tarand, Jaak Simm ning ajaloolased Roland Seeberg-Elverfeldt, Aadu Must, Heldur Palli ja Leo Tiik. Õiguslikust aspektist on nimede problemaatikat käsitlenud Oskar Georg Richard Angelus, Artur-Tõeleid Kliimann, Leo Leesment ja Teofil Teder.

¹ **Piret Mõistlik** kaitses 31. jaanuaril 2003 Akadeemias Nord magisträtööd teemal “Isikunime õiguslik regulatsioon” (juhendaja prof Peeter Järvelaid), mis sisaldab rohkesti huvipakkuvat materjali nimedest ja nimekorraldusprobleemidest. Autori lahkel loal hakkab Õiguskeel seda valikuliselt avaldama.

² **K. Ristikivi**. Hingede õõ. Lund 1953, lk 64–65.

Viimastel kümnenditel on isikunime uurinud juba nimetatud ajaloo professor Aadu Must, kellelt ilmus 2000. aastal mahukas teos “Eestlaste perekonnanaloo allikad”.³ Keeleliselt on neid teemasid käsitlenud Annika Hussar (“Eestlaste eesnimedest aastatel 1930–1990”⁴) ja Kairit Henno (“Eesti priinimed. Jaani kihelkond”).⁵ Nime kohta on kirjutatud bakalaureusetöid Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti keele õppetoolis⁶ ning Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakonnas⁷. Isikunimele kui õigusprobleemile on tähelepanu juhtinud Siseministeeriumi rahvastikutoimingute osakonna juhataja Kersti Hiedel 1998. a ilmunud artiklis “Miks isikunimeseadust vaja oleks”⁸, Tartu Ülikooli doktorant Kairit Henno oma artiklites “Miks on vaja isikunimeseadust”⁹, “Emakeele Selts nimede eestistamise käivitajana”¹⁰ ja “Riiklikust isikunimekorraldusest aastatel 1918–1940”¹¹ ning magistrant Jüri Mölder 1996. aastal ilmunud artiklis “Isikuhaldusest”¹².

Käesoleva magistritöö eesmärk on uurida seni enamasti filoloogide, filosoofide ja ajaloolaste pärusmaaks peetavat ala õiguse seisukohast, täpsemalt seda, milline on olnud eestlaste ees- ja perekonnanimede areng ning kuidas on nimesid reguleeritud. Samuti on püütud selgusele jõuda, kuidas on nimi mõistetav kultuuris, semiootikas ja keeles, kuidas on isikunimesid õiguslikult reguleeritud naaberriikides ning mil määral on täheldatav suundumine rahvuslikult nimekasutuselt rahvusvahelisele kasutusele.

Vaatamata sellele, et tänavu möödub 180 aastat Liivimaa talupoegadele perekonnanimede panemise algusest, ei ole eesti isikunime siiani igakülgsest käsitlusest. Aastatel 1920–1940 avaldasid isikunime problemaatika kohta artikleid juristid Oskar Angelus, Artur-Tõeleid Kliimann ja Teofil Teder, kuid nende töödes ei ole peale õigusliku poole muid aspekte vaadeldud. Käesolev töö püüab koondada nii probleemide õiguslikud kui ka kultuurilised¹³ ja semiootilis-keeelised¹⁴ vaatepunktid.

³ **A. Must.** Eestlaste perekonnanaloo allikad. Tartu 2000.

⁴ **A. Hussar.** Eestlaste eesnimedest aastatel 1930–1990. Magistritöö. Tartu Ülikool 1998, nr 1279.

⁵ **K. Henno.** Eesti priinimed. Jaani kihelkond. Tallinn 2000.

⁶ **P. Jurtšenko.** Perekonnanimede kujunemine Euroopas. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool 2002, nr 9; **M. Lassmann.** Eesti-vene perekondade eesnimede eelistused aastatel 1980–2000. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool 2002, nr 17; **M. Malmberg-Forsell.** “15 000 uut sugunime” (1921) ja uute perekonnanimede omaksvõtt. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool 2002, nr 18; **B. Põld.** Eestistatud perekonnanimed August Rava “Muudetud nimede registri” I osa põhjal. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool 2002, nr 22; **S. Öunapuu.** Aastatel 1974–1983 sündinud laste eesnimed ja nime valiku põhjendused. Bakalaureusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool 2001, nr 29.

⁷ **Ü. Hendrikson.** Eestlaste eesnimed ja nende valiku põhjendused. Diplomitöö. Tartu Ülikool 1990, nr 1180; **E. Ivask.** Eesti praegune nimepruuk (Tartu 1991.–2000. a sünniregistrite näitel). Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool 2002, nr 1385.

⁸ **K. Hiedel.** Miks isikunimeseadust vaja oleks. – Õigus Teada 1998, nr 9, lk 3–5.

⁹ **K. Henno.** Miks on vaja isikunimeseadust. – Õiguskeel 1999, nr 3, lk 8–15.

¹⁰ **K. Henno.** Emakeele Selts nimede eestistamise käivitajana – Keel ja Kirjandus 2001, nr 2, lk 73–79.

¹¹ **K. Henno.** Riiklikust isikunimekorraldusest aastatel 1918–1940. – Õiguskeel 2002, nr 4, lk 32–42.

¹² **J. Mölder.** Isikuhaldusest. – Juridica 1996, nr 6, lk 292–294.

¹³ Uurinud Tiiu Jaago, Kalev Jaago, Argo Moor, Ülo Valk jt.

¹⁴ Uurinud Paul Ariste, Juri Lotman, Peeter Päll, Henn Saari jt.

Magistritöö struktuur on järgmine:

1. isikunimi kultuurinähtusena;
2. isikunime õiguslik regulatsioon Eesti alal kuni 1990-ndate aastateni;
3. isikunime õiguslikust regulatsioonist Eesti Vabariigis aastatel 1990–2002 võrrelduna Põhja- ja Baltimaadega.

1. ISIKUNIMI KULTUURINÄHTUSENA

Onomastika ehk nimeteadus on tihedalt läbi põimunud kultuuri, keele, ajaloo ja õigusega. Seetõttu ei saa isikunime õiguslikku regulatsiooni uurides jätta käsitlemata nime kultuurilist, keelelist, semiootilist ja ajaloolist tausta. Keel mõjutab inimeste maailmanägemist. Professorid Ene Grauberg ja Igor Gräzin¹⁵ väidavad, et just emakeelest sõltub suhtumine kultuuri, seega ka nimesse. Gräzin lisab veel, et olenemata kultuuri erisugustest määratlustest taandub kultuuri omapära märgisüsteemile. Kas seega võib väita, et kultuur väljendub ka nimes kui märgisüsteemi ühes komponendis? Selles peatükis otsib autor vastust küsimustele, kuidas käsitletakse nime semiootikas ja keeleteaduses ning millist osa mängib isikunime valdkonnas kultuur.

1.1. Isikunimi kui märk

“Me asume keeleruumis. Isegi kõige tinglikumais abstraktsioonides ei saa välja rabeleda ruumist, mis meid ümbritseb, mille osad me oleme ja mis samal ajal on osa meist,” on öelnud semiootikaproffessor Juri Lotman.¹⁶ Semiootika ehk märgiteadus tekkis suhteliselt hilja – 17. sajandil, kui inglise filosoof John Locke seda järgmiselt määratles: “Semiootika ülesanne on vaadelda nende märkide olemust,¹⁷ mida mõistus kasutab, et mõista asju ja anda oma teadmisi edasi teistele.” Selline semiootika määratlus kehtib tänaseni.

Märgid asendavad asjade olemusi, nähtusi ja esemeid ning võimaldavad inimestel omavahel informatsiooni vahetada. Märki ja tähenduse vahel võivad olla mitmesugused seosed. Üks semiootika rajajaid Charles Sanders Peirce¹⁸ on jaganud need seosed kolme liiki. Esimest liiki seoste puhul tekivad ikoonilised märgid. Suhte aluseks on märki ja selle tähenduse reaalne sarnasus, näiteks eesnimi, mis tähistab konkreetset inimest. Teist liiki suhte moodustab indeksiaalseid märke, mis põhinevad märki ja seda tähistava objekti ajalisel või ruumilisel seosel, nt talu- või isanimest tuletatud liignimi. Kolmandat liiki suhte moodustab sümboliseid märke, mille alusel on märki ja tähenduse vahel suvaline seos. See võib olla kokkulepe, traditsioon või lihtsalt kokkusattumus, nt perekonnanimi.¹⁹

¹⁵ E. Grauberg. Märgist ja tähendusest filosoofias. – Looming 1984, nr 11, lk 1540–1550;

E. Grauberg ja I. Gräzin. Keelest, mida me ... mängime. – Looming 1981, nr 2, lk 255–257;

I. Gräzin. Õigusest kultuuris. – Looming 1983, nr 6, lk 812.

¹⁶ J. Lotman. Kultuur ja plahvatus. Tallinn 2001, lk 131.

¹⁷ Vähemalt kahe märki suhte. J. Lotman. Kultuur ja plahvatus. Tallinn 2001, lk 195.

¹⁸ C. Peirce. Elements of Logic. – Charles Sanders Peirce. Collected Papers II. Cambridge 1932.

¹⁹ J. Lotman. Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn 1990, lk 44–45.

Märkide paljus ja mitmekesisus õõnestab identiteeti, sest ühel ajal võib olla mitu erinevatel põhimõtetel konstrueeritud märki.²⁰ Näiteks on absurdne väita, et isiku *Õnne Värava* märkeks võib olla üksnes *Õnne Värav*, aga mitte *Värava Õnne*. *Johannest* kutsutakse pereringis poisikesena *Jukuks*, noorukina *Jussiks*, mehena *Juhaniks* ja alles vanemas eas aupaklikult *Johanneseks* ning *Wilhelminet Minniks*, *Miinaks* või *Velliks*. Tänapäeva populaarsetest kahe silbilistest eesnimedest, nagu *Laura*, *Anna*, *Markus*, *Sander*²¹, on niisuguseid hüüdnimesid keerulisem moodustada.

Enim tarvitatud märgiliik on sõnad, sealhulgas nimed. Kuid kasutusel on ka teist laadi asendavaid märke, näiteks kunst, tavad, rituaalid.²² Kujutades Gulliveri fantastilist reisi Laputa saarele, kirjeldab inglise kirjanik Jonathan Swift veidrikest õpetlasi, kes olid otsustanud asendada sõnad esemetega. Kõhmun kõikvõimalike esemete koorma all, komberdasid nad mööda linna ringi ja ulatasid neid üksteisele, selle asemel et tuua kuuldavale sõnu.²³

Eelöeldust võib järeldada, et märgid on alati asendajad ning asendaja suhe asendatavaga moodustab märgi semantika. Semantika tähendab alati suhet, mistõttu sisu ja selle väljendus ei saa olla identsed. Märgid on keeles omavahel seotud, nad moodustavad süsteemi.²⁴ Seepärast on hakatud keele mõistet laiemalt tõlgendama: ka ühiskonna käitumise teatud tüüpidest on hakatud rääkima kui omamoodi keeltest.²⁵ Seega on võimalik rääkida ka *nimekeelest*.²⁶

Keelefilosoofilises traditsioonis saab eristada kahte suunda.

1. Frege²⁷-Russelli²⁸-Searle'i²⁹ kirjelduse traditsiooni järgi on pärisnimel³⁰ nii osutus kui tähendus ning ühele osutusele võib vastata ka mitu nime või tähendust. Seetõttu ei pruugi kirjeldus ja pärisnimi olla alati selgelt eristatavad.

²⁰ J. Lotman. Kultuur ja plahvatus. Tallinn 2001, lk 216.

²¹ Andmed (seisuga jaanuar 2003) pärinevad Siseministeeriumi rahvastikutoimingute osakonnast.

²² J. Lotman. Inimesed ja märgid. – Vikerkaar 2000, nr 1, lk 88–90.

²³ J. Swift. Gulliveri reisid. Tallinn 1951, lk 192–193.

²⁴ J. Lotman. Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn 1990, lk 45.

²⁵ J. Lotman. Inimesed ja märgid. – Vikerkaar 2000, nr 1, lk 88–90.

²⁶ Nimekeele all ei saa mõista nime keeles. Mõistet *nimi* iseloomustatakse keeleliselt järgmiselt: nimi on tinglik, paljudel juhtudel traditsioonilise kujuga (eesnimed) keeleline nimetus olendi, asja või nähtuse – nime tähendi ehk denotaadi kohta, mida nimega eristatakse hulga omasarnaste seast. Nimi. – EE, 6. kd, Tallinn 1995, lk 628.

²⁷ G. Frege. Täendus ja osutusest. – Täendus, tõde, meetod. Tekste analüütilisest filosoofiast. 1. kd. Koost J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu 1999, lk 22–43.

²⁸ B. Russell. Uurimus tähendusest ja tõest. Tallinn 1995; B. Russell. Osutamisest. – Akadeemia 1995, nr 3, lk 526–542.

²⁹ J. Searle. Proper Names. – Mind 1958, nr 67, lk 166–171; J. Searle. Philosophy and Ordinary Language. Urbana 1963.

³⁰ Uno Mereste väidab, et on tarbetu eristada nime ja pärisnime, sest need on identsed.

U. Mereste. Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Artikleid ja lühiuurimusi. Tallinn 2000, lk 471–472.

2. Milli³¹-Kripke³²-Eco³³ arusaamade kohaselt on nimel ainult osutus, kuid tähendus puudub, sest pärisnime funktsioon ei ole edastada informatsiooni. Seepärast tekib probleem just tegelikkuses olematute objektide nimedega (*Pegasus, Jõuluvana*). Et neil puudub tähendus, siis ei saa neil olla ka osutust.

Juri Lotmani ja Boris Uspenski seisukoht ühtib Frege-Russelli-Searle'i omaga. Selle järgi on märk analoogne pärisnimega, tegevus pärisnime seisundiga.³⁴

Vaadeldgem nimetatud koolkondade seisukohti järgmise näite varal.

Tähte õhtutaevas nimetati *Hesperoseks*, tähte hommikutaevas nimetati *Phosporoseks*. Siis taibati, et tegemist ei ole tähega, vaid planeediga *Veenus* ning et *Hesperos* ja *Phosporos* on tegelikult üks ja seesama. Gottlieb Frege³⁵ ja Bertrand Russell³⁶ arvates on selle näite puhul tegemist küll sama osutusega, kuid mitte sama tähendusega. Kui keegi nägi esmakordselt *Hesperost*, võis ta otsustada: *Mina hakkas selles kohas paistva taevakeha nimena kasutama Hesperost*. Frege ei seosta pärisnime jäiga tähistajana, tema arvates võib pärisnime üle kanda ka kirjeldusele.³⁷

Sama koolkonna esindaja John Searle lisab, et nimed on eelkõige vajalikud indiviididele osutamiseks. Selleks sobiksid ka kirjeldused, kuid ainult identsustingimuste täpsustamise hinnaga.³⁸ Seega on õigesti kasutatud pärisnimi lühendatud või maskeeritud kirjeldus.

Viimati kirjeldatud teooriat toetab mütoloogiline tunnetusviis, mida iseloomustab pärisnime tasandil toimuv osutuse ja tähenduse samastumine. Müüdini viib ka pärisnime üldine tähendus oma äärmises abstraktsioonis. Nimi ja müüt on omavahel vahetult seotud – müüt on personaalne, nimi mütoloogiline. Näiteks nimetasid Peeter Esimese vaenlased teda *Antikristuseks*. Tsaari kaasaegsed pidasid tegelikult silmas eri asju: ühtede jaoks märkis *Antikristus* isikuomadusi, teised arvasid aga tõsimeeli, et Peetri näol on tegemist tõelise *Antikristusega*.³⁹

Eelnevast lähtudes jagunevad kultuurid mütoloogilisele mõtlemisele ehk pärisnimedele orienteeritud kultuurideks ja mittemütoloogilisele mõtlemisele orienteeritud kultuurideks.⁴⁰ Müü-

³¹ J. Mill. A System of Logic. London 1949.

³² S. A. Kripke. Nimetamine ja paratamatus. Tartu 2001.

³³ U. Eco. A Theory of Semiotics. Bloomington 1976, lk 66–68.

³⁴ J. Lotman, B. Uspenski. Märk – nimi – kultuur. Tallinn 1973, lk 285.

³⁵ G. Frege. Tähendusest ja osutusest. – Tähendus, tõde, meetod. Tekste analüütilisest filosoofiast. 1. kd. Koost J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu 1999, lk 23.

³⁶ S. A. Kripke. Nimetamine ja paratamatus. Tartu 2001, lk 75.

³⁷ Vaata näidet Aristotelese kohta G. Frege. Tähendusest ja osutusest, lk 23–24.

³⁸ J. Searle. Philosophy and Ordinary Language. Urbana 1963, lk 160.

³⁹ J. Lotman, B. Uspenski. Märk – nimi – kultuur. Tallinn 1973, lk 285.

⁴⁰ M. Erits. Müüdi tõlgendus Juri Lotmani ja Boriss Uspenski semiootilises teoorias. – Uurimusi müüdist ja maagiast. Koost R. Lepik. Tallinn 2001, lk 61. Vt ka J-F. Lyotard. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester 1994.

di üldtunnustatud omaduseks on tema allutatus tsükliilisele ajale: sündmused ei kulge lineaarselt, üksnes korduvad igavesti teatud kindlas ettemääratud korras, kusjuures alguse ja lõpu mõisted on neile põhimõtteliselt kohaldamatud.⁴¹ Pärinimed moodustavad loomuliku keele mütoloogilise kihi, kusjuures keelekasutaja tajub seda kui loomulikku ja mittemärgilist.⁴² Eelnenust järeldub, et nii arhailises kui ka tänapäeva ühiskonnas eksisteerisid ja eksisteerivad paralleelselt nii mütoloogiline kui ka loogilis-deskriptiivne mõtlemine. Margot Vendi⁴³ uurimuse järgi võib öelda, et tänapäeval arvestab umbes 2% vanematest lapsele nime valides selle tähendusega. Ja lapsed saavad endale eesnimeks *Vägev, Pärl, Sära, Moon, Lohe* vms. Neil juhtudel on nimes ühendatud nii osutus kui ka tähendus.

Eespool nimetatutele vastanduva koolkonna esindaja Saul Aaron Kripke kasutab pärinime jäiga tähistajana. Tema seisukoha järgi ei ole võimalik järeldada, et *Hesperosel* on vaadeldaval ajahetkel niisugune asukoht, sest kui *Hesperost* oleks varem märgatud, võinuks ta asuda hoopis teises kohas. Põhjuseks peab Kripke seda, et selles kohas oleks võinud asuda mõni teine keha või üldse mitte mingit keha, kuid ükski teine keha ei saanuks olla *Hesperos*. Samas oleks võidud mõnd teist keha *Hesperoseks* kutsuda. Kasutades *Hesperost* teatud keha nimena ja *Phosporost* teatud keha nimena, kuigi nad on tegelikult üks ja sama keha, tuleb neid ka selle keha nimedena kasutada. Ja tõene on, et *Hesperos* on *Phosporos*.⁴⁴

John Stuart Mill täiendab eelnevat järgmise näitega: igauks on kuulnud *Pühast Rooma Keisririigist*, mis ei olnud ei *püha, Rooma* ega *impeerium*. Niisuguseid väljendeid tuleks vaadata kui nimesid, mitte kui kirjeldusi.⁴⁵ Seega ei pruugi pärinimel igakord tähendust olla, kuigi osutus on olemas.

Ludwig Joseph Johann Wittgenstein⁴⁶, kes ei kuulu kumbagi nimetatud koolkonda, väidab, et nimedel on küll tähendus, kuid puudub mõte ehk ühemõtteline tähendus kõigeks mõeldavaks. Eespool mainitud Milli-Kripke-Eco seisukohta pooldavad ka Henn Saari⁴⁷, kelle arvates on pärinime kõige iseloomulikum tunnus tähenduse puudumine, ning Paul Ziff,⁴⁸ kelle arvates ei ole nimedel üldse tähendust ning mõnes mõttes ei ole need üldse keele osa.

Töö autor ühineb Milli-Kripke-Eco seisukohaga, et nimel on osutus, kuid isikunimede tasandil tähendus puudub. Enamasti osutab isikunimi ainult kindlale isikule, kuid nimes leiduvat kirjeldust või mõtet tänapäeval sageli ei mõisteta.⁴⁹ Näiteks esimest korda võõrast nime

⁴¹ J. Lotman. Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn 1990, lk 321.

⁴² M. Erit. Müüdi tõlgendus..., lk 63.

⁴³ M. Vent. Nimepaneku motivatsioonist. Seminaritöö. Tartu Ülikool 2000, nr 135, lk 29.

⁴⁴ S. A. Kripke. Nimetamine ja paratamatus. Tartu 2001, lk 75, 125–129.

⁴⁵ Sealsamas, lk 41–42.

⁴⁶ L. Wittgenstein. Philosophical Investigations. Oxford 1953, § 79.

⁴⁷ H. Saari. Pärinime mõiste. Diplomitöö. Tartu Ülikool 1963, nr 890, lk 43.

⁴⁸ P. Ziff. Philosophical Turnings. London 1966, lk 94–96.

⁴⁹ Arvestamata umbes kaht protsenti inimestest, kes eelistavad nimevalikul arhailisi nimesid, millel ühtivad tähendus ja osutus. (M. Vent. Nimepaneku motivatsioonist. Seminaritöö. Tartu 2000, nr 135, lk 29.)

lugedes või kuuldes võtame seda kui märki, ühe konkreetse isiku tähistajat, ning alles palju hiljem, kui tekib seos nime ja isiku vahel, omandab nimi tähenduse. Tuleb siiski täpsustada, et sageli on nime algne tähendus niivõrd kulunud, et sellele omistatakse hoopis uus tähendus. Näiteks mõeldes mehenimele *Peeter*, ei samastata seda alg tähendusega *kalju*. Isikunimeks võib olla sõna, mille alg tähendust eriti ei tunta, nt *Gloria* (ld *kuulsus, au*), või sõna, mis peale nimeks olemise ei tähenda midagi, mis ei pruugi olla määratav ka keele järgi, näiteks eestlaste perekonnanimed *Mirk, Sarevet, Kiolein, Legu, Puio* jt⁵⁰.

Kui nime käsitleda keele seisukohast,⁵¹ saab seada selle valikule normatiivaktidega piiranguid. Näiteks võib piirata nime liiga laia levikut või reguleerida nimekasutust tavadest või headest kommetest lähtuvalt.⁵² Seega on nimekorraldus üks keelekasutuse alaliike, mis on määratletud oma objekti ehk nimede kaudu. Peeter Pälli järgi⁵³ on nimede käsitlemisel lisaks üldistele keelekorraldustaotlustele ka mitmeid erisusi.

1. Nimed on keelelised tingtähised, mis peavad lihtsalt ja ökonoomselt viitama ühele paljudest omasuguste seast. Üldjuhul nimesid ei tõlgita: nad lähevad ühest keelest teise täiesti või peaaegu muutumatuna. Seetõttu on oluline nime kirjaneku täpsus, kirjasüsteemi vahetuse korral ka ümberkirjutuse täpsus.
2. Nimed ei allu kõigile keelereeglitele nagu üldkeelesõnad. Nende kirjutusviisis võib olla kõrvalekaldeid õigekirjareeglitest (nt vana kirjaviis või võõrkeele mõjud – Aro, Puchk).
3. Nimi pannakse ühiskonna jaoks olulistele subjektidele: inimestele, kohtadele, loomadele, sõiduvahenditele, kaupadele jne. Seepärast on nimed ka riikliku reguleerimise objektid (antakse välja nimeseadusi, võidakse piirata nimevalikut jne). Nimed täidavad oma ülesannet seda paremini, mida täpsemad ja ühemõttelisemad nad on.

Nimekorralduse eesmärk on aidata nimedel oma funktsiooni täita, sattumata seejuures vastuollu keelekorralduse üldiste taotlustega.

Eelnenut kokku võttes võib väita, et:

- pärisnimi on üks paljudest kultuurimärkidest, millel on eri käsitluste järgi osutus ja tähendus, mis võivad olla kirjeldavad;
- mütolooilise tunnetusviisi alusel on nimel osutus ja tähendus, mis on samased;
- tänapäeval on isikunimel enamasti osutus, kuid tähendus võib puududa;
- nimed ei allu kõigile keelereeglitele nagu üldkeelesõnad.

PIRET MÕISTLIK,

Tallinna Linnakohtu konsultant

⁵⁰ H. Saari. Termin *nimi* onomastika ja sätestu ühismaal (1). – Õiguskeel 1998, nr 2, lk 30–33.

⁵¹ Vt viidet 26.

⁵² H. Saari. Termin *nimi* onomastika ja sätestu ühismaal (2). – Õiguskeel 1998, nr 3, lk 7.

⁵³ P. Päll. Nimekorralduse probleeme. – Eesti Keele Instituudi toimetised 8. Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded. Tallinn 2001, lk 179.

LISA SEADUSNIMETUSTE LÜHENDITELE¹

2002. aasta Õiguskeeltes nr 3 ja 4 on avaldatud loetelu soovitatavatest seadusnimetuste lühenditest. Viimased avaldatud lühendid on antud enne 2002. aasta 20. juunit (IX Riigikogu 7. istungjärgu lõppemist) vastuvõetud seaduste nimetuste kohta. Käesolevas loetelus on nende seaduste nimetused ja lühendid, mis on vastu võetud Riigikogu IX koosseisu 8. istungjärgu algusest kuni selle koosseisu volituste lõppemiseni. Lisatud on kommentaarid, mis peaksid hõlbustama nende seostamist varem avaldatutega.

alkoholi-, tubaka- ja kütuseaktsiisiseadus ²	ATKAS
elektrituruseadus ³	EITS
ettevõtluse toetamise ja laenude riikliku tagamise seadus ⁴	ETS
Euroopa Liidu kodaniku seadus	ELKS
Euroopa Parlamendi valimise seadus	EPVS
halduskoostöö seadus	HKTS
kaevandamiseseadus ⁵	KaevS
kaugkütteseadus	KKütS
kinnisasja omandamise kitsendamise seadus ⁶	KAOKS
kohaliku omavalitsuse üksuste liitude seadus	KOLS
kriminaalmenetluse seadustik	KrMS
maagaasiseadus	MGS
nakkushaiguste ennetamise ja tõrje seadus	NETS
planeerimiseadus	PlanS
põhiseaduse täiendamise seadus	PSTS
põllumajandusloomade aretuse seadus ⁷	PõLAS
püüasustusega väikesaarte seadus	VSaarS
rahvusvahelise sanktsiooni seadus	RSanS
rahvusvahelise sõjalise koostöö seadus	RSKS
tollimaksuvabastuse seadus	TMVS
tööstusomandi õiguskorralduse aluste seadus	TÕAS
vedelkütuse seadus	VKS
väärismetalltoodete seadus ⁸	VMTS
üürivaidluse lahendamise seadus	ÜVLS

NB! Kohtute seadus korrigeeris varasema Riigikogu liikme, riigikontrolöri, õiguskantsleri, Riigikohtu esimehe ja Riigikohtu liikme kriminaalvastutusele võtmise korra seaduse pealkirja. Uus pealkiri on Riigikogu liikme, riigikontrolöri, õiguskantsleri ja kohtuniku kriminaalvastutusele võtmise korra seadus. Lühend KrVKS jääb samaks.

¹ Seadusnimetuste lühendite täielik loetelu ning lühendite moodustamise juhised on kättesaadavad ka Justiitsministeeriumi kodulehel (www.just.ee) õigusloome kataloogis.

² Jõustus 1. aprillil 2003, tunnistas kehtetuks alkoholiaktsiisi seaduse (AAS), tubakaaktsiisi seaduse (TubAS) ja kütuseaktsiisi seaduse (KütAS).

³ Jõustub 1. juulil 2003, tunnistas kehtetuks energiaseaduse (EnS).

⁴ Jõustub 1. mail 2003, tunnistas kehtetuks ettevõtluse riikliku toetamise seaduse (ERTS).

⁵ Jõustub 1. detsembril 2003, tunnistas kehtetuks tehnilise järelevalve seaduse (TJS).

⁶ Jõustus 1. aprillil 2003, tunnistas kehtetuks välismaalasele, välisriigile ja juriidilisele isikule kinnisomandi üleandmise kitsendamise seaduse (KÜKS).

⁷ Jõustus 1. jaanuaril 2003, tunnistas kehtetuks põllumajandusloomade tõuaretuse seaduse (PõLTS).

⁸ Jõustub 1. jaanuaril 2004, tunnistas kehtetuks väärismetalltoodete proovi seaduse (VMTPS).